

ב"ה

מכון לנדר – מרכז אקדמי ירושלים

הזיכרון שניסו להשכיח – סיפורה של חורשת קדושי קהיר

חיה ברסטיקר

עבודה סמינריונית

בהנחיית פרופ' נחם אילן

ת"ז 058015843

הנבל 9א, קדומים 44856

נייד: 054-7211731

דוא"ל: chaya_10@walla.com

כ"ג תמוז תשע"ג 1 ביולי 2013

תוכן העניינים

3	מבוא
5	פרק 1: "העסק הביש" – רקע היסטורי
5	1.1 הרקע להפעלתם ולמותם של קדושי קהיר
9	1.2 קדושי קהיר
15	פרק 2: סיפורה של חורשת (חורש) קדושי קהיר
15	2.1 היזמה לנטיעת היער
17	2.2 העיכוב בנטיעת החורשה וגורמיו
25	2.3 טקס נטיעת החורשה
29	2.4 שינויים בשלטי הזיכרון
32	פרק 3: חורשת "קדושי קהיר" כחלק מתרבות הזיכרון וההנצחה בישראל
32	3.1 זיכרון אישי וזיכרון קולקטיבי
33	3.2 ההנצחה במדינת ישראל
37	3.3 חורשת "קדושי קהיר" כ"מחוז זיכרון"
40	סיכום
42	נספחים
42	נספח 1: מכתב מיוסף וייץ מהקק"ל לרחל ינאית בן-צבי ביחס ליער קדושי קהיר
43	נספח 2: מכתב הסיכום בעניין חורשת קדושי קהיר מאת מרים טל מאגף הארגון בקק"ל, 10.12.62
44	נספח 3: החלטת הוועדה הציבורית למען קדושי קהיר לטעת יער לזכרם
45	נספח 4: המכתב של רחל מרזוק לרחל ינאית בן-צבי בבקשה לזירוז נטיעת היער

46	נספח 5 : ההזמנה לטקס
47	נספח 6 : שלט ההנצחה בטקס בשנת 1964
48	נספח 7 : בני משפחות מרזוק, עזר ובינט בטקס
49	נספח 8 : רחל ינאית בן-צבי מדליקה משואת זיכרון בטקס
50	נספח 9 : יעקב צור נואם בטקס
51	נספח 10 : נאומי יעקב צור בטקס
54	נספח 11 : התיקון בתאריך העלייה לגרדום בשלט לזכרו של משה מרזוק
55	נספח 12 : תאריך ההוצאה להורג השגוי אצל שמואל עזאר
56	נספח 13 : תמונה של השלט הכללי שהוצב לאחר אפריל 1977
57	נספח 14 : השלט המתוקן מדצמבר 2012
58	נספח 15 : נוסח השלט
59	נספח 16 : שלטי ההנצחה האישיים לאחר התיקונים בדצמבר 2012
61	ביבליוגרפיה

"העסק הביש" ו"הפרשה" הם כינויים לפרשה שהתרחשה במצרים בקיץ 1954.¹ בפרשה זו הפעילה צמרת אמ"ן רשת ריגול במצרים בת שתי חוליות, שהורכבה מיהודים ציונים מהקהילה המקומית. חברי הרשת נחשפו תוך זמן קצר על ידי המצרים בעקבות הלשנה.² הם נתפסו ונחקרו באכזריות. במשפט ראווה בקהיר הם נידונו לעונשים קשים. שניים מהם, משה מרזוק הי"ד ושמואל עזר הי"ד, נידונו למוות בתלייה, ועלו לגרדום בח' בשבט תשט"ו, 31 בינואר 1955.³ לזכרם של מרזוק ועזר,⁴ ולזכרו של מאיר (מקס) בינט,⁵ שאמנם לא השתייך למחתרת אך נעצר ביחד עם חבריה והתאבד בכלאו, ניטעה חורשת "קדושי קהיר", נושא עבודתי.

מטרתי בעבודה זו לברר את המניע לנטיעת חורשת "קדושי קהיר", לשחזר את התהליך עד לנטיעתה, ולבחון בשני הקשרים: הטיפול הממסדי ב"עסק הביש" ותרבות הזיכרון וההנצחה בישראל.

סיפורה של החורשה מייצג את הבעייתיות הגדולה שאפיינה את יחסו של הממסד הישראלי לכל היבטיו של "העסק הביש": השתקה, התנערות מאחריות, ודחיות ועיכובים בביצוע בקשות של האסירים, של עולי הגרדום ובני משפחותיהם. נטיעת חורשת הזיכרון, שנראית פעולה פשוטה בתכלית, אשר הקרן הקיימת לישראל (קק"ל) ביצעה רבות כמותה, הייתה לעניין מורכב וסודי, שסבל מדחיות חוזרות ונשנות לאורך תשע שנים. החורשה ניטעה לבסוף בכ"א בחשוון תשכ"ה, 27 באוקטובר 1964.

אפתח את העבודה בסקירת הרקע ההיסטורי שהוביל להפעלתה של רשת הריגול ולנפילתה. לאחר מכן אשרטט קווים לדמויותיהם של שלושת קדושי קהיר. בפרק השני, שהוא הפרק המרכזי, אשחזר את התהליך שהביא לנטיעת החורשה, תוך דיון במניעים לעיכוב בנטיעתה בזיקה ל"עסק הביש". בסוף הפרק אסקור ואנתח את השינויים שחלו בשלטי ההנצחה לאורך השנים. בפרק השלישי אדון בתרבות הזיכרון וההנצחה המקובלת במדינת ישראל, ואנתח את מקומה של חורשת "קדושי קהיר" במסגרת תרבות זו.

¹ אילן, עמ' 26. "העסק הביש" כונה גם "פרשת לבון" בעקבות ההשלכות הפוליטיות שהיו לו, ואינני מטפלת בהן בעבודה זו.

² ארחיב להלן, עמ' 8 והערות 33, 38-39.

³ אילן, עמ' 26.

⁴ ראו להלן, עמ' 9-12.

⁵ ראו להלן, עמ' 12-14.

תודות

אני מודה לד"ר יוסף מרזוק, אחיו של ד"ר משה מרזוק הי"ד, על שפתח בפניי את לבו ואת ביתו :
תודה על העדות המרגשת, על המסמכים, על העזרה בכל פנייה, ועל ההתייחסות לפרטים הקטנים.
עוד אני מודה לפרופסור נחם אילן על שחשף אותי לנושא החשוב הזה, ועל ההנחיה המקצועית
והסבלנית.

פרק 1: "העסק הביש" – רקע היסטורי

1.1. הרקע להפעלתם ולמותם של קדושי קהיר

במהלך מלחמת העצמאות הוקם במסגרת המחלקה המדינית של משרד החוץ "מדור 13", אשר נועד לפעול בשעת מלחמה בלבד.⁶ תפקידו היו: איסוף מודיעין, זריעת בהלה בעורף האויב (לוחמה פסיכולוגית), וביצוע פעולות חבלה והסחה כנגד המאמץ המלחמתי של האויב. לאחר סיום המלחמה הועבר המדור ממשרד החוץ למודיעין הצבאי ונקרא "יחידה 131".⁷

לאחר המלחמה חששו במדינת ישראל מאפשרות של מלחמה נוספת עם מדינות ערב.⁸ לפיכך החליטו באמ"ן להטיל על יחידה 131 תפקיד נוסף: להציל יהודים תושבי מדינות ערב, אם יהיו בזמן הלחימה בסכנה מידית. בראש יחידה 131 עמד סא"ל מרדכי בנצור, מינויו ואיש אמונו של בנימין גיבלי, ראש אמ"ן.⁹

בשנת 1951 החליט ראש אמ"ן להטיל על יחידה 131 משימה נוספת: לשגר למצרים סוכן שיקים בה מעין "בסיס" לאיסוף מודיעין, משום שאנשי אמ"ן ראו שאין להם מידע מודיעיני על הנעשה במצרים. המשימה הוטלה על אברהם דר, שפעל בפיקוחו של גיבלי. תפקידו היה: לגייס צעירים יהודים שיהיו תשתית מחתרתית מוכנה להפעלה על ידי מדינת ישראל.

אברהם דר הגיע למצרים באפריל 1951. תוך שבועות אחדים הקים שני תאי מחתרת:¹⁰ בקהיר¹¹ ובאלכסנדריה.¹² בתא הקהירי היו משה מרזוק, מאיר זעפרן ואלי נעים. בתא האלכסנדרוני היו שמואל עזר, ויקטור לוי, מאיר מיוחס, רוברט דסה ופיליפ נתנסון. מרסל נינו מקהיר מונתה למקשרת בין שני התאים ובין חברי המחתרת לאברהם דר.¹³

כאשר הקים דר את שני תאי המחתרת, עדיין לא הוגדרו משימותיה.¹⁴ המטרה בשלב הראשון הייתה הכנת תשתית למחתרת: רכישת דירות שיהוו בסיסים בקהיר ובאלכסנדריה, והקמת

⁶ אשד, עמ' 14, 39; גולן, עמ' 30; הראל, עמ' 17; ובר, עמ' 48.

⁷ ראו בהערה הקודמת.

⁸ החשש נבע מכך שמלחמת העצמאות הסתיימה בהסכמי שביתת נשק עם מדינות ערב (עם מצרים – ב-25 בפברואר 1949) ולא בהסכמי שלום. מדינות ערב סירבו להכיר בקיומה של מדינת ישראל, ומצרים הפכה לגדולה שבאויביה – ובר, עמ' 47.

⁹ גולן, עמ' 30; ובר, עמ' 52.

¹⁰ גולן, עמ' 28-39.

¹¹ גולן, עמ' 31; ובר, עמ' 56.

¹² גולן, שם; ובר, שם.

¹³ גולן, עמ' 31.

¹⁴ גולן, עמ' 29.

"סליקים" של נשק וחומרי חבלה. הכוונה הייתה שמקימי התשתית, שהיו פעילים בתנועות נוער ציוניות, יעזבו את מצרים, ובמקומם יבואו אנשים שלא פעלו בעברם בתנועות הציוניות והם נקיים מכל חשד, והם יהיו אלו שיבצעו את הפעולות שמדינת ישראל תטיל עליהם בזמן מלחמה.¹⁵

שני תאי המחותרת התארגנו על פי ההוראות שקיבלו מדר,¹⁶ וחלק מחברי המחותרת אף הגיעו לאימונים בארץ.¹⁷ עד סוף יוני 1954 לא ביצעו חברי המחותרת שום פעולה.

הסיבות להפעלת הרשת במצרים בשנת 1954

בסוף שנת 1953 התחלפו נושאי התפקידים המרכזיים בממשלת ישראל: ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון התפטר מתפקידו, ובמקומו מונו משה שרת לראש ממשלה ושר החוץ, ופנחס לבון לשר הביטחון.¹⁸

במהלך שנת 1954 החמיר המצב הביטחוני והמדיני של מדינת ישראל: בריטניה עמדה לחתום עם נשיא מצרים, נאצר, על הסכם לפינוי כוחותיה מאזור תעלת סואץ, תוך העברת מחנות הצבא ושדות התעופה שלה, הכוללים מצבורי נשק ותחמושת גדולים, לרשות הצבא המצרי. מנהיגי ישראל וראשי המערכת הביטחונית ראו בפינוי סואץ על ידי בריטניה אסון אסטרטגי. הם חששו שבהעדר חציצה של צבא זר בין מצרים וישראל, נאצר יפתח במלחמה ויוכל בקלות להגיע לגבול הבינלאומי, לחצות אותו ולנתק את הנגב ממדינת ישראל.

החשש גבר מפני שבתקופה זו חל שינוי במדיניות ארה"ב במזרח התיכון: תמיכה גדולה יותר במדינות ערב, בייחוד במצרים, על חשבון התמיכה בישראל.¹⁹ לכן נפלה בישראל החלטה להפעיל את המחותרת בקהיר ובאלכסנדריה לשם השגת שתי מטרות:

1. המטרה המרכזית: למנוע את פינוי צבא בריטניה ממצרים. בצמרת אמ"ן חשבו שאם חברי

הרשת יבצעו פעולות חבלה כנגד הבריטים, הבריטים יעכבו את הפינוי.²⁰

¹⁵ שם, עמ' 30-31; ובר, עמ' 55-59.

¹⁶ גולן, עמ' 52.

¹⁷ שם, עמ' 46-48; ובר, עמ' 59-60.

¹⁸ הראל, עמ' 14; ובר, עמ' 77.

¹⁹ שם, עמ' 13; ובר, עמ' 80.

²⁰ אשד, עמ' 68; גולן, עמ' 61; ינאי, עמ' 101.

2. יצירת משבר ביחסי מדינות המערב, ובייחוד ארה"ב ובריטניה, עם מצרים, על ידי סדרת פעולות שיגרמו לערעור הביטחון הציבורי, כדי למנוע מהן להגיש סיוע ביטחוני וכלכלי למצרים.²¹

שאלת מי נתן את ההוראה להפעלת המחתרת, שהפכה לפרשה פוליטית סבוכה בת שלושה שלבים, ונמשכה כ-10 שנים, שנויה במחלוקת בין המעורבים בפרשה ובין החוקרים. נכתבה עליה ביבליוגרפיה עניפה, הן על ידי המעורבים והן על ידי עיתונאים שחקרו את הנושא. שאלה זו אינה מעניינה של עבודתי, לכן אינני נכנסת לפרטיה.

מרדכי בנצור הטיל את משימת ההפעלה של שני תאי רשת הריגול על אברהם זיידנברג, הוא אברי אלעד.²² אלעד היה קצין מודיעין לשעבר, שהודח מהצבא בגין ביזה במלחמת השחרור. למרות שבנצור ידע זאת, הוא החליט לגייסו כאחראי להפעלת הרשת במצרים.²³

ב-28 ביוני 1954 הגיע אלעד למצרים, יצר קשר עם אחדים מאנשי המחתרת והורה להם לבצע את הפעולות הבאות:²⁴

1. 2 ביולי 1954: פיצוץ בבניין הדואר באלכסנדריה, על ידי הכנסת פצצות תבערה שהוכנו מראש לתאי הדואר המיועדים לחבילות. הפצצות התפוצצו בעזרת מנגנון השהיה בשעה שהדואר היה סגור, אך לא היה להן הד תקשורת.²⁵

2. 2 ביולי 1954: הנחת פצצות בספריות האמריקניות בקהיר ובאלכסנדריה. שתי הפעולות בוצעו בידי התא האלכסנדרוני באמצעות נרתיקי משקפיים מלאים בחומר נפץ ופתילי השהיה, שהונחו על מדפי הספריות. גם פעולה זו הצליחה טקטית, אך לא עוררה הדים בתקשורת.²⁶

3. 23 ביולי 1954: הנחת פצצות בשני בתי קולנוע בקהיר, שני בתי קולנוע באלכסנדריה, ובתחנת הרכבת בקהיר.²⁷

²¹ ובר, עמ' 84; ינאי, עמ' 101.

²² אברהם זיידנברג מכונה בהקשר של "עסק הביש" בכמה כינויים: "פאול פרנק" – השם שבו נכנס לקהיר בזהות בדויה; "רוברט" – השם בו הציג את עצמו לחברי המחתרת; "האדם השלישי" – הכינוי שניתן לו בדיונים על הפרשה בארץ כדי לשמור על סודיות – ראו אשד, עמ' 52; גולן, עמ' 82; הראל, עמ' 79; ובר, עמ' 82.

²³ אשד, עמ' 52; גולן, עמ' 82; ובר, עמ' 81.

²⁴ הראל, עמ' 37.

²⁵ אשד, עמ' 20; גולן, עמ' 67; הראל, עמ' 37; ובר, עמ' 89.

²⁶ אשד, עמ' 20; גולן, עמ' 68-70; הראל, עמ' 37; ובר, עמ' 90.

²⁷ אשד, עמ' 20-22; גולן, עמ' 72-77; ובר, עמ' 90.

פעולה זו נכשלה ובעקבותיה נתפסה הרשת כולה: התא האלכסנדרוני והתא הקהירי. הפצצות בקהיר לא התפוצצו; הפצצה שנשא בכיסו פיליפ נתנסון, כדי לפוצצה בקולנוע באלכסנדריה, התלקחה בכיסו. הוא נעצר מיד, משום ששוטרים ואנשי המודיעין המסכל (אלמח'אבראת) המתינו להם במקום.²⁸

הראשונים שנעצרו היו פיליפ נתנסון וויקטור לוי שהיה איתו.²⁹ יומיים אחר כך נעצרו גם רוברט (רובי) דסה ומאיר מיוחס.³⁰ רק כשבוע לאחר מכן, ב-31 ביולי 1954, נעצר שמואל עזר, מפקדו של התא האלכסנדרוני. חברי התא הקהירי נעצרו ב-5 וב-8 באוגוסט.³¹ ב-10 באוגוסט נעצר מאיר (מקס) בינט, אחרון העצורים.³² העצורים לא הבינו מדוע נפלה הרשת, במיוחד משום שהעצורים מאלכסנדריה לא הסגירו את חבריהם מקהיר. חלף זמן רב עד שהבשילה בתוכם ההכרה שאברי אלעד, מפעילם הישראלי, בגד בהם והסגירם למצרים.³³ גם בארץ חלף זמן רב עד שהגיעו למסקנה זו. אלעד סיפר שנשאר במצרים שבועיים כדי להבריח את שלושת העצורים הראשונים מהכלא ולהציל את אלו שטרם נעצרו. דבריו נתקבלו על ידי מערכת הביטחון הישראלית.³⁴

לאחר שיצא את מצרים ב-7 באוגוסט 1954, כשבועיים לאחר המעצרים הראשונים, שלח אלעד לארץ דין וחשבון על פעילות המחתרת במצרים,³⁵ ובו האשים, לפחות במרומז, את אנשי המחתרת עצמם בנפילת הרשת. הוא כתב שחברי הרשת היו פזיזים, חסרי אחריות וזלזלו בהוראות הביטחון. בספר שכתב,³⁶ אף הרחיק אלעד לכת והאשים את שמואל עזר בנפילת הרשת.³⁷ בגידתו של אלעד נחשפה רק בסוף 1957, כשנתפס מקיים קשר עם עות'מאן נורי, הנספח הצבאי המצרי בגרמניה. בעת חקירתו עלו אצל איסר הראל חשדות גם ביחס לפעילותו של אלעד במצרים, ולכן חקר אותו גם על כך.³⁸ אלעד הכחיש לאורך שנים שהסגיר את חברי הרשת, הן בגרסאות שמסר

²⁸ גולן ציטט שוטר שאמר "חיכינו להם" (עמ' 77). אשד ציין שהימצאות השוטרים דווקא בבית הקולנוע שאליו הגיע נתנסון עם הפצצה מוכיחה שהמשטרה קיבלה מידע מוקדם ממישהו מתוך המחתרת (עמ' 23).

²⁹ גולן, עמ' 76.

³⁰ שם, עמ' 88.

³¹ ובר, עמ' 141.

³² מאיר בינט כלל לא היה שייך למחתרת. על דמותו ועל סיבת מעצרו ראו להלן.

³³ גולן, עמ' 89-90, 169.

³⁴ שם, עמ' 105.

³⁵ הדין וחשבון נקרא "דו"ח פרשת פייר" (כינויו של פיליפ נתנסון) ודו"ח "פרשת החוליות" – אשד, עמ' 85-89. שני עמודים מהדו"ח מצולמים אצל אשד בין עמ' 192 לעמ' 193.

³⁶ אברי אלעד, האדם השלישי, תל אביב 1976.

³⁷ הראל, עמ' 165-168.

³⁸ שם, עמ' 32-34; ובר, עמ' 84.

בחקירותיו בארץ והן בספר שכתב. למרות זאת, כיום מוסכם שאלעד אכן בגד והסגיר את חברי הרשת.³⁹

משפטם של אנשי הרשת נפתח ב-11 בדצמבר 1954. המשפט היה משפט ראוה בו לעורכי דינם של הנאשמים כמעט שלא נתנו לדבר. כל פסקי הדין במשפט נקבעו מראש על ידי המשטר.⁴⁰ ב-27 בינואר ניתנו פסקי הדין: שניים מהנאשמים, ד"ר משה מרזוק ושמואל עזר, נידונו למוות בתלייה; פיליפ נתנסון וויקטור לוי – למאסר עולם; מרסל ניניו ורוברט דסה – ל-15 שנות מאסר; מאיר מיוחס ומאיר זעפרן – ל-7 שנות מאסר; אלי נעים וציזאר כהן – זוכו. לפי גולן, גזרי הדין שניתנו כטור סימטרי מוכיחים שאין מדובר במשפט צדק, אלא בגזרי דין מוכתבים מראש.⁴¹

לזכרם של שני עולי הגרדום, ד"ר משה מרזוק ושמואל עזר, ולזכרו של מאיר (מקס) בינט שהתאבד בכלא במהלך המשפט,⁴² ניטעה החורשה, שהיא נושא עבודתי.

1.2 מי היו קדושי קהיר?

סא"ל ד"ר משה מרזוק הי"ד⁴³ – ראש התא הקהירי של המחתרת

סא"ל ד"ר משה מרזוק נולד בקהיר בט"ו בטבת תרפ"ז, 21 בדצמבר 1926, לרחל וליטו מרזוק. הוא היה בן לעדה הקראית וקיבל חינוך יהודי קראי מסורתי.⁴⁴ משפחתו הייתה אמידה ומשכילה, ואף הוא רכש השכלה: בתום לימודי התיכון למד רפואה בשנים 1942-1949. הוא התמחה ככירורג וכמרדמים, ועבד במקצועו בכמה בתי חולים.

³⁹ הראל הקדיש כמעט את כל ספרו "אנטומיה של בגידה" להוכחת בגידתו של אלעד. בספרו הפריך אחת לאחת את טענותיו של אלעד. גם אשד הביא ראיות לבגידתו של אלעד – עמ' 20-32. גולן ציין במספר מקומות בספרו את המסקנה הזאת, למשל בעמ' 105, 169.

⁴⁰ גולן ציטט את הגנרל פואד דג'וי, שהיה אב בית הדין במשפט ונפל בשבי במלחמת קדש: "את פסקי הדין הכתיבו לי הממונים עלי... – עמ' 162.

⁴¹ שם, עמ' 79.

⁴² על נסיבות התאבדותו ראו להלן.

⁴³ אילן, עמ' 26; גולן, עמ' 20-23; ובר, עמ' 56.

⁴⁴ קראי מצרים ראו את עצמם יהודים, וכך התייחסה אליהם גם הקהילה היהודית. הרובע הקראי היה צמוד לרובע היהודי. רבים מבני הנוער הקראי למדו במוסדות החינוך של הקהילה היהודית, רצו לעלות לארץ ישראל, והשתתפו בפעילות הציונית הגלויה והמחתרתית שהתקיימה במצרים – גולן, עמ' 20.

כבר מצעירותו חונך לאהבת עמו וארץ ישראל. הוא היה חניך בתנועת הנוער "החלוץ", ומשנת 1945 (סוף מלחמת העולם השנייה) היה פעיל באימוני "ההגנה".⁴⁵ בשנת 1948, עם פרוץ מלחמת השחרור, התקבל מידע סודי על כוונת "האחים המוסלמים" לפגוע ביהודי קהיר. בחודש יוני התרחשו שני פיגועים גדולים: אחד ברובע הרבני ואחד ברובע הקראי. בכל אחד מהם היו עשרות הרוגים ופצועים. צעירי הרובע היהודי התארגנו להגנה עצמית, ומרזוק היה מפקדם.⁴⁶

לאחר שביתת הנשק בין ישראל ומצרים בשנת 1949, גויס מרזוק לסייע בארגון עליית יהודי מצרים לארץ ישראל.⁴⁷ גם הוא רצה לעלות לארץ, ואפילו התקבל לעבודה ככירורג. בשנת 1951 גויס בידי אברהם דר ליחידה 131, בהמלצת ד"ר חיים (ויקטור) סעדיה.⁴⁸

בשנת 1952 הגיע מרזוק ארצה, חויל, עבר אימונים צבאיים מקצועיים, והוסמך כקצין בדרגת סג"ם. בסיום ההכשרה קיבל מכשיר קשר ומונה למפקד החוליה הקהירית. בשנת 1953 שב ארצה, החזיר את מכשיר הקשר למפקד יחידה 131, מרדכי בנצור, והתפטר מהפיקוד, בטענה שההכשרה אינה רצינית, ולכן הפעלת הקבוצה תסכן את חבריה, בלא שיהיה להם סיכוי להשיג תוצאות. מרזוק חזר לקהיר כדי לחסל את רכוש אביו שנפטר, ומיד אחר כך התכוון לעלות לארץ.⁴⁹

ביוני 1954 הגיעה הוראה מישראל להפעיל את הרשת ולבצע פעולות חבלה במצרים. כאמור, שתי החוליות נלכדו כתוצאה מבגידת מפעילם, אברי אלעד. במשפט נטל מרזוק על עצמו את האחריות להנהגת שתי החוליות, וכך הציל ממוות את חבריו מהקבוצה הקהירית.⁵⁰ במשפט הביע עמדה ציונית ברורה: "ישראל היא מולדתי ושם מקומם של כל היהודים".⁵¹ ב-27 בינואר 1955 נקבע גזר דינו – מוות בתלייה. לפני עלייתו לגרדום אמר מרזוק לרב הקראי שבא לעודדו: "סעו כולכם לשם, אין לכם עתיד פה".⁵² בח' בשבט תשט"ו, 31 בינואר 1955, עלה משה מרזוק לגרדום בקהיר,⁵³ והוא בן 28. לאחר מותו הוענקה לו דרגת סגן אלוף (סא"ל).

⁴⁵ אחיו הבכור של משה, ד"ר יוסף מרזוק, סיפר בראיון, שההתנקשות של אליהו חכים ואליהו בית צורי בלורד מוין בקהיר בשנת 1944, נאומיהם במשפטם ותלייתם, חיזקה את המוטיבציה של מרזוק לפעילות ציונית.

⁴⁶ בשנת 1948 התרחש אירוע נוסף: נחלה גדולה שהחזיקה משפחת מרזוק באחד הכפרים בדלתא של הנילוס, הועלתה באש בידי הכפריים כנקמה על מות אחד מצעירי הכפר במלחמה בארץ ישראל. אירוע זה המחיש למרזוק שאין עתיד ליהודים במצרים – גולן, עמ' 20.

⁴⁷ הפעילות אורגנה בידי "המוסד לעלייה ב" – מוסד חשאי שהיה שייך לסוכנות, וארגן עליה בלתי לגאלית לארץ לפני קום המדינה, ועליה חשאת אליה משנת 1949 – אילן, עמ' 26.

⁴⁸ חברו של מרזוק מימי בית הספר התיכון ומלימודי הרפואה. פעיל מרכזי בתנועת "בני עקיבא" במצרים ובתנועת העלייה – גולן, עמ' 21.

⁴⁹ אשד, עמ' 52.

⁵⁰ גולן, עמ' 175.

⁵¹ שם.

⁵² אילן, עמ' 26.

רק באפריל 1977, לאחר מאבק עיקש של המשפחה, הובא מרזוק לקבורה בהר הרצל בחלקת עולי הגרדום,⁵⁴ בסמוך לקבריהם של אבשלום פיינברג ויוסף לישינסקי ממחתרת ניל"י, ואליהו חכים ואליהו בית צורי מן הלח"י. לצדו נטמן חברו שמואל עזר.

סא"ל שמואל עזר הי"ד⁵⁵ – ראש התא האלכסנדרוני של המחתרת

סא"ל שמואל (סמי) עזר נולד באלכסנדריה ביי"ט בחשוון תר"ץ, 22 בנובמבר 1929, לכדן ודוד עזר. משפחתו היתה ענייה, אך למרות זאת הצליח לרכוש השכלה גבוהה בזכות כישוריו המיוחדים, במיוחד במתמטיקה ובאומנות.

לאחר סיום לימודי התיכון בהצטיינות הוא למד הנדסת חשמל באוניברסיטת אלכסנדריה בשנים 1948-1952. גם את הלימודים האקדמיים סיים בהצטיינות, אף שבשנה האחרונה ללימודיו נאסר עליו להשתתף בשיעורים עקב יהדותו.

עזר היה "איש אשכולות", שלצד לימודיו האקדמיים התעניין במגוון תחומים: פסיכולוגיה, רפואה, כלכלה, יהדות ואומנות. למרות כישוריו הרבים היה עניו וביישן.

משנת 1943 (בגיל 13) החל עזר להתעניין בציונות: הוא היה פעיל בתנועת "החלוץ הצעיר", שהקים במצרים רפאל רקנאטי, שליח מארץ ישראל. למרות ביישנותו הצליח לסחוף חברים רבים לפעילות בתנועה, והקים ביחד איתם גרעין דובר עברית. בזכות פעילותו בתנועה הוא נשלח יחד עם קבוצת פעילים לארץ ישראל, לחודשיים של הכשרה בקיבוצים. הוא חזר עם מסקנה שעתידו בארץ ישראל, והגביר עוד את פעילותו בתנועה. גם ההתנכלות לסטודנטים יהודים בזמן שלמד באוניברסיטה חיזקה אצלו את ההרגשה שאין לו עתיד במצרים, אלא רק בארץ ישראל. הוא חלם לשרת כקצין הנדסה בצה"ל.

בתחילת שנת 1951 הפגיש עובדיה דנון⁵⁶ את עזר עם אברהם דר, שגייסו למחתרת. הוא היה המגויס הראשון, ופעל להקמת התאים: גיוס צעירים למחתרת והכנת תשתיות, כמו דירות מפגש,

⁵³ ד"ר יוסף מרזוק סיפר בראיון שבבוקר התלייה הוא ביקש ממפקדו בצה"ל להניף את דגל ישראל לכבוד אחיו. יוסף הניף את הדגל והצדיע לו. בדיעבד התברר ליוסף שהנפת הדגל התרחשה **בדיוק** בשעת תליית אחיו, בשעה 15: 8 בבוקר – סמליות המבטאת את המשך הפעילות הציונית של המשפחה גם לאחר מות אחיו.

⁵⁴ אילן, עמ' 26; מרזוק, ראיון.

⁵⁵ אילן, עמ' 26; גולן עמ' 26-28; ובר עמ' 57-58.

⁵⁶ איש "המוסד לעלייה ב" באלכסנדריה.

אנשי קשר, כספים ו"סליקים". הוא מונה למפקד התא האלכסנדרוני ושמר על קשר עם התא הקהירי בראשות משה מרזוק באמצעות מרסל נינו.⁵⁷

עזר נעצר ב-31 ביולי בנסיבות דומות למעצרו של משה מרזוק.⁵⁸ בחקירתו הודה: "אנחנו יהודים וציונים ופעלנו בשליחותה של מדינת ישראל".⁵⁹ כמו משה מרזוק, גם עזר לקח על עצמו את האחריות לפעילות של כל התא. גורלו של עזר היה כשל משה מרזוק: לאחר משפט ראווה הוא עלה לגרדום בח' בשבט תשט"ו, 31 בינואר 1955, והוא בן 25. לאחר מותו הועלה לדרגת סגן אלוף (סא"ל), והובא לקבורה בהר הרצל בחודש אפריל 1977.

סא"ל מאיר (מקס) בינט הי"ד⁶⁰

מאיר (מקס) בינט נולד ב-1917 בהונגריה, ועלה עם משפחתו מגרמניה לישראל בשנת 1935. בשנת 1947 הוא גויס ל"גדעונים" במסגרת "עלייה ב'", וביצע פעולות שונות לפני קום המדינה ואחרי כן.⁶¹ בשנת 1951 פנה אברהם דר לבינט, שהכיר אותו מהפעילות המשותפת להצלת יהודי עיראק, והציע לו לצאת למצרים לשליחות ריגול במסווה של זהות גרמנית, שכן בינט היה ממוצא גרמני. דר ייעד לו עבודה של סוכן מודיעין הפועל לבד,⁶² ולא עבודה הקשורה למחתרת שהוקמה במצרים. לאחר שהסכים לקבל את המשימה הוא גויס ליחידה 131 על ידי מרדכי בנצור, מפקדה,⁶³ וקיבל דרגת רב סרן (רס"ן).

לאחר גיוסו הוא עבר בארץ אימונים רלוונטיים, הוצאו מסמכי הכיסוי ובדצמבר 1951 נסע לגרמניה כדי לבנות את סיפור הכיסוי. הוא יצר קשרים עם חברה גרמנית לייצור גפיים תותבות בשם פון לאופנברג, ושכנע את מנהליה לאפשר לו להיות נציגם בקהיר. במקביל הטילו עליו

⁵⁷ מרסל נינו הייתה חברת המחתרת מהתא הקהירי ומונתה לתפקיד מקשרת בין התא הקהירי לתא האלכסנדרוני – גולן, עמ' 20, 32-34.

⁵⁸ ראו עמ' 10.

⁵⁹ גולן, עמ' 99. לאחר שבהתחלה ניסו העצורים לטעון שהם קומוניסטים כדי לבלבל את המצרים, אלא שהמצרים לא האמינו להם, ואז הזדהו כציונים-מרזוק, ראיון. גולן, עמ' 50-51; ובר, עמ' 9-10, 63-69.

⁶¹ לפני קום המדינה – פעולות בתחום ההעפלה – ובר עמ' 28-40, ולאחר קום המדינה – פעילות סיוע להעלאת יהודי עיראק במבצע חשאי בשנים 1948-1949 – ובר, עמ' 41-44.

⁶² לפי ובר, תפקידו של בינט לא הוגדר במדויק. לפי דר, המצוטט אצל ובר, תפקידו היה ליצור קשרים חברתיים שיאפשרו איסוף מודיעין, ולפי הראל המצוטט אצל ובר, תפקידו היה כשל מרגל קלאסי – איסוף מודיעין על הצבא המצרי וכוונותיו ועל התעשייה הצבאית. ובר עצמו כותב שתפקידו היה לאסוף מידע גם על המדענים הגרמניים שסייעו למצרים בפיתוח טילים – ובר, עמ' 63-64.

⁶³ שם, עמ' 63.

מפעיליו לסייע לשני תאי המחותרת שהוקמו בקהיר ובאלכסנדריה.⁶⁴ ב-12 במרץ 1952 הגיע למצרים בשם הכיסוי מקס בינט, נציג חברת הפרוטזות הגרמנית פון לאופנברג. עוד היה לו כינוי מחותרתי, "אמיל". מרגע הגיעו הצליח לטוות קשרים עם תעשיינים וסוחרים, כולל בעלי תפקידים בכירים בשלטון המצרי.⁶⁵ במקביל פגש את מרסל ניניו ואת חברי התא האלכסנדרוני. הוא העביר להם מצלמת לייקה, הודעות וחבילות (באחת מהן היה מכשיר קשר). עוד בדק את ענייני הכספים של המחותרת. בהדרגה, ככל שראה שהמחותרת מכוונת לפעול בכיוון אחר משלו, ניתק מגע מהם.⁶⁶ למרות זאת, הוא נפגש מדי פעם עם מרסל ניניו, לצד פעילותו העצמאית.⁶⁷

בינט נעצר ב-10 באוגוסט 1954, כשבועיים וחצי לאחר המעצרים הראשונים בפרשה.⁶⁸ ובר טען שמרסל ניניו הסגירה את בינט.⁶⁹ יחד עם זאת, אפילו הוא מודה שחקירתה הייתה אגרסיבית ומלווה בעינויים קשים.⁷⁰ בנוסף, לדבריה ביחס לבינט לא הייתה חשיבות מכרעת, משום שהמצרים ידעו עליו הכול כתוצאה מהלשנתו של אברי אלעד.⁷¹ עוד ציין שלא ברור מדוע לא ניצל את הזמן מאז המעצרים הראשונים כדי לצאת ממצרים.⁷² מצבו של בינט היה מלכתחילה קשה יותר משל שאר אסירי המחותרת משום שהיה קצין צבא ישראלי, שהודה בחקירתו שנשלח למצרים כמרגל. יותר מכך, בשל גילו לא יכול היה לקוות שהשופטים יתייחסו למעשיו כאל משובת נעורים.⁷³

בינט ישב במעצר ביחד עם חברי המחותרת. ויקטור לוי סיפר שבשיחותיהם דיבר בינט על המוות ועל החלטתו לשלוח יד בנפשו.⁷⁴ בינט אכן ניסה פעמיים להתאבד ונכשל.⁷⁵

בלילה שלפני 21 בדצמבר 1954 התאבד בינט בכלאו באמצעות סכין גילוח שהיה חבוי בתוך ספר תנ"ך שהובא אליו לפי בקשתו. לא ידוע מי העביר לו את הסכין.⁷⁶ בן 37 היה במותו.

⁶⁴ ובר, עמ' 10. אם אכן מפעיליו הטילו עליו תפקיד זה הייתה זו טעות חמורה מצדם, משום שאילו שמרו על מידור, בינט לא היה נחשף ונלכד ביחד עם שאר חברי המחותרת. ובר, עמ' 10, ציין שמפעיליו הטילו עליו ליצור קשר עם המחותרת, ואילו בעמ' 68 כתב שלא ברור אם בינט יצר קשר עם חברי המחותרת משום שקיבל הוראה לעשות זאת או ביזמתו. בכל מקרה, קשר זה עלה לו בחייו.

⁶⁵ הוא הצליח ליצור קשר אפילו עם מוחמד נגיב, שהיה לנשיא מצרים לאחר "מהפכת הקצינים" ביולי 1952, והתפרסמו בעיתונות תמונות משותפות לשניהם – ובר, עמ' 75.

⁶⁶ גולן, עמ' 51.

⁶⁷ ובר, עמ' 70.

⁶⁸ מעצריהם של ויקטור לוי ופיליפ נתנסון ב-23 ביולי – ובר, עמ' 141.

⁶⁹ שם, עמ' 96, 100.

⁷⁰ שם, עמ' 96.

⁷¹ ראו לעיל עמ' 8 והערות 33, 38-39.

⁷² ובר, עמ' 100.

⁷³ גולן, עמ' 171.

⁷⁴ שם, עמ' 122.

⁷⁵ שם.

⁷⁶ שם, עמ' 123.

מצאתי בספרות כמה סיבות להתאבדותו, והעיקריות הן :

(1) ביום למחרת היה אמור לעלות לדוכן העדים. כיוון שראה שהמשפט מתנהל כהצגה, וכמעט לא

נותנים לסנגורו⁷⁷ לדבר,⁷⁸ לא רצה לבזות את מעמדו כקצין בצה"ל.⁷⁹

(2) לבינט היה ברור שייגזר עליו עונש מוות, הן משום שהיה קצין צה"ל שהודה בריגול, הן משום

שידע שעיראק הגישה בקשה להסגירו בגלל פעילותו שם. בינט לא רצה לתת למצרים את

ההנאה להוציאו להורג.⁸⁰

בינט נקבר פעמיים:⁸¹ בפעם הראשונה בבית קברות איטלקי, לשם הוברחה גופתו ממצרים, ובפעם

השנייה בפברואר 1959 בבית הקברות הצבאי בהר הרצל בטקס צבאי מלא.⁸² בטקס נכחו בני

המשפחה וראשי מערכות הביטחון, אך הוא היה טקס סודי. הסיבה הרשמית שנתנה לכך מערכת

הביטחון הייתה שאסור להודות בקשר בין ישראל ל"עסק הביש", כי זה עלול להזיק לאסירי "עסק

הביש" שעדיין ישבו בכלא.⁸³

בינט הועלה לדרגת סגן אלוף בשנת 1987.

⁷⁷ סנגורו היה עורך הדין ג'ורג' וילסון, סנגור אנגלי ששכר אברהם דר. וילסון מינה לבינט סנגור מצרי בשם זגול. אף שהכיר אישית את נאצר כמעט ולא הורשה לדבר במשפט – ובר, עמ' 110-111.

⁷⁸ גולן, עמ' 171.

⁷⁹ ולכן ראה ויקטור לוי במעשהו של בינט לא בריחה ממאבק אלא חלק ממנו – שם, עמ' 175.

⁸⁰ שם, עמ' 138.

⁸¹ שם, עמ' 135.

⁸² בינט קבור ליד חללי מלחמת העצמאות כיוון שנקבר בארץ ב-1959. גופותיהם של מרזוק ועזר הוחזרו רק ב-1977, ולכן נקברו בחלקת עולי הגרדום, סמוך לחלקת גדולי האומה.

⁸³ ראו להלן, סעיף 2.2, עמ' 22-25.

פרק 2: סיפורה של חורשת (חורש) קדושי קהיר

2.1 היזמה לנטיעת היער⁸⁴

היזמה לנטיעת היער על שם קדושי קהיר באה מצד שני בני משפחת מרזוק: האם רחל, שחייתה בארץ מאז 1955, כמה חודשים לאחר עלייתו לגרדום של בנה בח' בשבט תשט"ו, 31 בינואר 1955; האח ד"ר יוסף מרזוק, שחי בארץ משנת 1953, ושירת בצה"ל כשעלה אחיו לגרדום. משפחות עזר ובינט צדדו ברעיון.⁸⁵ לדברי יוסף מרזוק,⁸⁶ כאשר אחיו משה שמע את גזר דינו, ידע שלא יזכה להגיע ארצה. לפיכך, ביקש מאלי נעים שזוכה, להעביר אליו שלוש בקשות, שהן מעין צוואה:

1. לטעת עץ על שמו בארץ ישראל.

2. לא לנקום את דמו.⁸⁷

3. אם ייוולד לו בן, לקרוא לו משה על שמו.

המשפחה ראתה בבקשתו של משה מרזוק הי"ד לטעת עץ לזכרו ביטוי סמלי לכך ששורשיו הם בארץ ישראל ובמדינת ישראל, ופעולותיו במצרים ונפילתו היו למענה. כבר בשנת 1955 החלה המשפחה לפעול לנטיעת החורש.⁸⁸

סיפור תלייתם של מרזוק ועזר, שהתפרסם בארץ בכותרות ראשיות בעיתונים, עורר התרגשות רבה בבתי ספר, ותלמידיהם תרמו כספים לקק"ל עבור נטיעת יער לזכרם. נציגי בתי הספר הגיעו לביתה של רחל מרזוק, וכל אחד מהם נתן לה קלף המעיד על תרומה למימון נטיעה של לפחות מאה עצים.⁸⁹ לפי המסמכים הרשמיים,⁹⁰ נאסף עד שנת 1956 סכום של 2,436.40 ל"י, המאפשר

⁸⁴ המשפחה פעלה לנטיעת יער, ובסופו של דבר ניטעה חורשה. ראו הסבר להלן עמ' 17.

⁸⁵ מכתב מלשכת שר הביטחון, בסימוכין א/1232 מיום 29 בנובמבר 1962, אצ"מ KKL5/28792.

⁸⁶ גולן, עמ' 180; מרזוק, ראיון.

⁸⁷ ד"ר מרזוק סיפר שאכן לא נקם את דם אחיו מפני שהבין את הערכים שעמדו מאחורי בקשתו: אמונה שנקמת אלוהים הוגנת יותר מנקמת אדם, וכן שעדיף להנציח על ידי עשייה ובנייה מאשר על ידי הרס והרג.

⁸⁸ עדותו של מרזוק מתאשרת במכתבו של יוסף הולצמן מקק"ל אל הוועד הארצי המאוחד של קק"ל, י"ט בשבט תשכ"ד, 2 בפברואר 1964 – אצ"מ KKL5/28792.

⁸⁹ היה צורך בתרומות משום שקק"ל לא מימנה ואינה מממנת גם כיום נטיעת יערות הנצחה - מפי מר ערן זבדי, מנהל מחלקת התרמה בישראל בקק"ל, בשיחה ב-8 במאי 2012.

⁹⁰ א. מכתב מאת יוסף וייץ מאגף הקרקעות ופיתוחן בקק"ל לרחל בן-צבי, רעיית נשיא המדינה, אצ"מ KKL5/26042. המכתב חסר תאריך, אך נכתב כנראה בשנת 1957, שבה התנהלה תכתובת עניפה בנושא עם הגב' בן-צבי. המכתב נמצא בתיקיית אצ"מ יחד עם מכתבים נוספים משנת 1957. ראו נספח מס' 1.

ב. מכתב סיכום בנושא יער קדושי קהיר מיום 10 בדצמבר 1962, שכתבה מרים טל מאגף הארגון בקק"ל על פי בקשת אליעזר רשף מהנהלה הראשית של קק"ל – אצ"מ KKL5/28792. ראו נספח מס' 2.

ג. מכתבו של יוסף הולצמן שנזכר בהערה 88 לעיל.

נטיעת חורשה של 2,437 עצים. לאחר איסוף קלפי התרומות של בתי הספר פנה ד"ר יוסף מרזוק לקק"ל וביקש שהם יטעו את היער.

ועדה ציבורית להנצחת קדושי קהיר קיבלה את ההחלטה על הנצחה באמצעות נטיעת יער כבר בניסן תשט"ו, היינו כחודשיים לאחר מותם של עזר ומרזוק.⁹¹ בוועדה היו חברות דמויות מפורסמות באותם הימים:

- משפטנים – השופט עמנואל ידיד הלוי, יושב ראש הוועדה, והשופט יעקב אזולאי.
  - פוליטיקאים – בכור שלום שיטרית, שר המשטרה של מדינת ישראל; חברי הכנסת מטעם מפא"י יעקב ניצני, מאיר ארגוב והרצל ברגר; ראשי ערים: שבתי לוי – ראש עיריית חיפה עד 1951, אבא חושי – ראש עיריית חיפה עד 1969, חיים לבנון – ראש עיריית תל אביב בשנים 1953-1959, ויצחק קריב – ראש עיריית ירושלים עד 1955.
  - כלכלנים – ד"ר אוגוסטו לוי, נשיא התאחדות התעשיינים, ויעקב וייסמן, גזבר הוועדה ואיש עסקים ופעיל לשעבר בקהילה היהודית במצרים.
  - פעילים למען הציבור הספרדי ועדות המזרח, ובהם אליהו אלישר ודוד סיטון, וכן פליקס טובי בנסעיד, מזכיר התאחדות עולי מצרים.⁹²
- מהרכב הוועדה אני מסיקה שתי מסקנות:

(1) חבריה היו רובם ככולם אנשי הממסד, כנראה מתוך כוונה להבטיח שהחלטותיה לא יביכו את הממשלה ואת מערכת הביטחון.

(2) חבריה ייצגו מגוון עדות ומגוון תחומי פעילות כדי שהחלטותיה תהיינה מקובלות על בני משפחות עולי הגרדום והאסירים, וכדי שלהמלצותיה יהיה תוקף.

כך אמנם היה: המלצת הוועדה הציבורית התקבלה על ידי הקרן הקיימת.⁹³

⁹¹ בתיק המסמכים האישי של ד"ר יוסף מרזוק נמצא מסמך רשמי של הוועדה הציבורית ובו ההחלטה, ומפורטים בו שמות חברי הוועדה. ראו נספח מס' 3.

⁹² ד"ר יוסף מרזוק מכיר לו טובה על שהזמין אותו למפגש עולי מצרים בבית הנשיא יצחק בן-צבי, ובעקבותיו נוצר הקשר עם רעיית הנשיא, רחל ינאית בן צבי, שסייעה רבות בנטיעת חורשת הנצחה. מרזוק, ראיון.

⁹³ לפי מכתב הסיכום של מרים טל – ראו הערה 90 לעיל.

לפי דיווחה של הגב' מרים טל מאגף הארגון בקק"ל,⁹⁴ הבקשה נענתה. טל כתבה שהוועדה הציבורית שהוקמה לצורך הנצחת קדושי קהיר, קיבלה כבר ב-1955 החלטה לטעת יער לזכר קדושי קהיר ועסקה בגיוס תרומות לטובת העניין. הוועדה הציבורית קבעה שהיער לזכר קדושי קהיר יינטע ב"יער הקדושים", יער שניטע בהרי ירושלים לזכר קדושי השואה. אולם מר יוסף וייץ מהקק"ל החליט שיש לטעת את חורשת "קדושי קהיר" כחלק מ"יער הגיבורים" שליד המושבים אורה ועמינדב, והורה ב-16 ביוני 1957 לטעת את העצים בשנת תשי"ח.⁹⁵ וייץ לא ציין סיבה למקום שבחר. גם אנשי קק"ל שראיינתי לצורך העבודה לא ידעו לציין סיבה למקום שנבחר.⁹⁶ ייתכן שנבחר משום שבשנת תכנון הנטיעה, שהייתה לפני מלחמת ששת הימים, המקום היה סמוך לגבול ונחשב לספר מרוחק שקשה להגיע אליו. נטיעת החורשה במקום כזה משתלבת עם מגמת הסודיות וההשתקה שאפפה את סיפורם והנצחתם של קדושי קהיר.

אבחין בין המושגים "יער", "חורש" ו"חורשה". במושג "יער" השתמשו בני משפחת מרזוק והוועדה הציבורית, ואילו במסמכי הקק"ל (חוץ ממסמכים ספורים) המונח הוא "חורש" או "חורשה". לפי כללי הקק"ל, יער מונה לפחות עשרת אלפים עצים.⁹⁷ כיוון שלא הצליחו לאסוף כספים עבור עשרת אלפים עצים אלא רק עבור כחמשת אלפים בלבד,⁹⁸ קראה הקק"ל למקום "חורש" או "חורשה".

2.2 העיכוב בנטיעת החורשה וגורמיו

אף שהקק"ל הסכימה לטעת את החורש ולמרות שלא הייתה בעיה כספית, נטיעת החורש התעכבה במשך **תשע** שנים, והתבצעה בפועל רק בכ"א בחשוון תשכ"ה, 27 באוקטובר 1964. כבר בפברואר 1959 קיבלה המשפחה מכתב ממר אליעזר רשף מאגף הקרקעות ופיתוחן בקק"ל, שהקק"ל מבררת עם גורמים שונים את פרטי הטקס ויודיעו למשפחה.⁹⁹ בפועל הטקס עצמו נדחה, כאמור. רחל, אימו של ד"ר משה מרזוק הי"ד, ואחיו ד"ר יוסף מרזוק, ניסו במהלך שנים אלו לנהל מגעים עם גורמים שונים במדינה כדי להוציא לפועל את נטיעת יער הזיכרון.

⁹⁴ ראו הערה 90 לעיל.

⁹⁵ לפי מכתב הסיכום של מרים טל – ראו הערה 90.

⁹⁶ מר אילן בארי, מנהל מרחב מרכז; מר ערן זבדי, מנהל מחלקת התרמה בישראל; ומר חנוך צורף, מנהל אזור ההר. כל ניסיונותיי לאתר באמצעותם מפות, תכניות ותרשימים משנת נטיעת היער לא צלחו.

⁹⁷ על פי מכתבו של יוסף וייץ – ראו הערה 90.

⁹⁸ מרזוק, ראיון.

⁹⁹ אצ"מ KKL5/26042.

א. המגעים שקיימו בני המשפחה

(1) התכתובת עם רחל ינאית בן-צבי

רחל ינאית בן-צבי הייתה רעייתו של נשיא המדינה דאז, יצחק בן-צבי. רחל התייחסה באהדה רבה לפניויותיהם של בני משפחת מרזוק בכלל ולעניין יער קדושי קהיר בפרט. יחסה המיוחד עולה מדבריו של ד"ר מרזוק¹⁰⁰ וממסמכים בני התקופה, כפי שאדגים בהמשך.

ההיכרות הראשונה של יוסף מרזוק עם הנשיא יצחק בן-צבי ועם רעייתו רחל הייתה בשנת 1955, כאשר הנשיא הזמין יהודים שעלו ממצרים למפגש בביתו. באותו מפגש אמר יושב ראש התאחדות עולי מצרים לנשיא בן-צבי שיוסף מרזוק, שהיה אז חייל בצה"ל, הוא אחיו של ד"ר משה מרזוק הי"ד שעלה לגרדום בקהיר.¹⁰¹ בסוף הטקס, לאחר שהנשיא שב לביתו, סיפר לרעייתו על פגישתו עם יוסף, והיא הזמינה אותו לפגישה אישית בביתם.¹⁰² כשרעיית הנשיא שמעה שיוסף הוא אחיו של משה מרזוק והוא חייל בודד, התרגשה ואמרה: "אתה מוזמן לבית הנשיא בכל חופשה שתהיה לך עד שמשפחתך תגיע ארצה". מרזוק אמנם לא ניצל את הצעתה, אבל התרגש מאוד. גם כשפנה אליה בעניין אישי שאינו קשור לנטיעת היער, תגובתה הייתה: "כל רצוננו לעזור לך, מטפלים בסידור".¹⁰³ גם בעניין היער פנתה משפחת מרזוק לרחל בן-צבי.

באפריל 1957 שלחה רחל מרזוק מכתב לגב' בן-צבי ובו בקשה לסיוע לקדם את נטיעת יער הזיכרון משום שעברו שנתיים מאז ההחלטה לטעת אותו וטרם נעשה דבר.¹⁰⁴ הגב' בן-צבי פנתה לקק"ל בבקשת הסבר מה מעכב את נטיעת היער. היא קיבלה תשובה מיוסף וייץ,¹⁰⁵ שהעיכוב נובע מכך שנאספו תרומות עבור נטיעת 2,500 עצים וכדי לטעת יער יש צורך בעשרת אלפים עצים. יחד עם זאת, מתוך הבנת דאגותיה של האם השכולה, הורה לטעת את החורש בשנת תשי"ח. תשובה ברוח זו השיבה הגב' בן-צבי לרחל מרזוק.¹⁰⁶

¹⁰⁰ מרזוק, ראיון.

¹⁰¹ מרזוק, ראיון.

¹⁰² מכתב ההזמנה לפגישה ב-29 באפריל 1955 שמור בתיק המסמכים האישי של ד"ר מרזוק.

¹⁰³ ג"מ/פ-2138/44.

¹⁰⁴ המכתב נמצא בתיק המסמכים האישי של ד"ר מרזוק. ראו נספח מס' 4.

¹⁰⁵ ראו הערה 90 ונספח מס' 1.

¹⁰⁶ מכתב התשובה של הגב' בן צבי שמור בתיק המסמכים האישי של ד"ר מרזוק.

כיוון שנטיעת היער לא התממשה, שלחה רחל מרזוק מכתבים נוספים לגבי בן-צבי.¹⁰⁷ בתשובותיה חזרה והדגישה רחל בן-צבי שהנושא קרוב לליבה.¹⁰⁸ יש מסמך משנת 1954 בכתב ידה, ובו ביקשה להדפיס עבורה את רשימת קדושי קהיר והוסיפה "חשוב".¹⁰⁹ ד"ר מרזוק ציין שמכל הגורמים שפנו אליהם, מי שסייע להם יותר מכולם הייתה הגב' בן-צבי, ולמרות עזרתה נמשך העיכוב בנטיעת החורשה תשע שנים.¹¹⁰

(2) פניות המשפחה לגורמים ממשלתיים

בפברואר 1958 שלח ד"ר מרזוק מכתב למנהל לשכת שר הפנים ובו ציין ששר הפנים התעניין בנושא יער קדושי קהיר בעקבות פרסום בעיתונות וכי הוא עומד בקשר עם משרד הביטחון מזה שלוש שנים.¹¹¹ במכתב ביקש מרזוק מהשר להמשיך לפעול למען נטיעת היער, ובתשובתו הבטיח מנהל לשכת השר לעשות זאת.

באוקטובר ובנובמבר 1962 פנה ד"ר מרזוק פעמיים לדוד בן-גוריון, שהיה אז ראש הממשלה ושר הביטחון, וביקש שיקבל אותו לפגישה ויסייע בנטיעת היער. התשובה שנתקבלה הייתה שהמכתבים נתקבלו ויועברו לתעודתם.¹¹² בעקבות פניותיו של ד"ר מרזוק נשלח בנובמבר 1962 מכתב ממנכ"ל משרד הביטחון לסגן שר הביטחון. עקב חשיבותו להבנת גורמי עיכוב נטיעת היער, שאליהם אתייחס להלן, אני מצרפת כאן תצלום של המכתב המקורי.¹¹³

¹⁰⁷ המכתבים שנשלחו בספטמבר 1958 ובדצמבר 1962 שמורים בתיק המסמכים האישי של ד"ר מרזוק. מכתב נוסף שנשלח בינואר 1963 ותשובת הגב' בן-צבי נמצאים בג"מ/פ-2139/8.

¹⁰⁸ אצ"מ KKL5/26042. מעורבותה נזכרת גם בסיכום של מרים טל – ראו הערה 90 לעיל ובמכתבים של רס"ן מילכה שני – אצ"מ KKL5/26042.

¹⁰⁹ ג"מ/פ-2209/4.

¹¹⁰ מרזוק, ראיון.

¹¹¹ אצ"מ KKL5/26042.

¹¹² שם, KKL5/28792.

¹¹³ שם.

לשכת המנהל הכללי

הקריה, ב' בכסלו תשכ"ג
29 בנובמבר 1962

1232/א

לשכת שר הבטחון
לשכת סגן שר הבטחון

הנדון: יער קדושי קהיר

מכ"ק/2531 מ - 6.11.62

ק/2738 מ - 28.11.62

להלן הפרטים הקשורים בפניית מר י. מרזוק :

משפחת מרזוק פנתה בזמנו בבקשה לנטוע יער ע"ש קדושי קהיר. אף יתר המשפחות השכולות צדדו ברעיון.

בעקבות מו"מ שנהלו עם קק"ל בקשר לכך אותר שטח מתאים ליער בפרוזדור ירושלים וכן נקבעו כבר לפני כשנה כל פרטי הסכם ונקבע תאריך לנטיעה.

בשל הקבלת תאריך הנטיעה עם פרסום "הפרשה" סוכם ע"י ר"א אגף אמ"ק # דאז על דחיית ביצוע הנטיעה בשל סיבות בטחוניות.

עתה, לאחר הרגעת דיווחות סביב ל"פרשה" הוחלט לחדש את ענין היער.

לפני כחודש הועברה פניה מחודשת לקק"ל, אשר הבטיחו מתן תשובתן בתחילת דצמבר.

בברכה,

(-) מ. מימון

באפריל 1964 פנה שוב ד"ר מרזוק לראש הממשלה ושר הביטחון, והפעם היה זה לוי אשכול.¹¹⁴
ביוני 1964 הגיע מכתב לאליעזר רשף מההנהלה הראשית של הקק"ל ובו הודיע מזכירו הצבאי של ראש הממשלה לקק"ל שלמוסדות הביטחוניים אין התנגדות לנטיעת היער "בתנאי שלא יינתן כל פרסום גלוי לכך" (ההדגשה במקור - ח"ב).¹¹⁵

(3) ניסיון התערבות של רס"ן מילכה שני, האחראית לקשר עם משפחות הנפגעים באגף

המודיעין¹¹⁶

¹¹⁴ ש.ס.

¹¹⁵ ש.ס.

¹¹⁶ על פי מכתב הסיכום של מרים טל, ראו הערה 90. ד"ר מרזוק סיפר לי שהוא זוכר את רס"ן שני, ושומר איתה על קשר במשך שנים.

בחודשים מאי עד אוגוסט 1960 שלחה רס"ן מילכה שני שלושה מכתבים למר יחיאל אמיתי מהמחלקה ליחסי ציבור של קק"ל בירושלים.¹¹⁷ במכתביה טענה שמאחר שאין עיכוב ביטחוני לנטיעת היער ולקיום הטקס, ולאור בקשתה של רעיית נשיא המדינה לבצע בדחיפות את הנטיעה והטקס, ולאור הפגיעה במשפחות השכולות הנגרמת מדחיית הנטיעה והטקס, היא מבקשת לזרז את קיומם. התשובה הראשונה שקיבלה הייתה שהנושא הועבר לטיפול הוועד הארצי המאוחד של קק"ל וקה"ס (קרן היסוד). התשובה השנייה, ב-14 באוגוסט 1960, הייתה שקיום הטקס והנטיעה אושר, ונותר לסכם את הפרטים.

למרות זאת עברו עוד ארבע שנים עד שהנטיעה והטקס התקיימו.

(4) תרומתו של יעקב צור לנטיעת היער וסיבותיה האפשריות

גורם נוסף שסייע למשפחות להשיג את ההסכמה לנטיעת היער היה מר יעקב צור,¹¹⁸ יושב ראש דירקטוריון הקק"ל בשנים 1961-1977.¹¹⁹

צור היה מעוניין לעזור מאחת או משתי הסיבות האפשריות הבאות:

א. ליעקב צור היה קשר עם הקהילה היהודית במצרים כבר משנות השלושים של המאה העשרים.¹²⁰ מסוף 1943 עד ינואר 1945 היה שליח הסוכנות היהודית במצרים,¹²¹ ופעל שם עם הארגונים הציוניים ותנועות הנוער בנושאים פוליטיים וחינוכיים ובתחום העלייה,¹²² וכך נקשר אל יהודי מצרים. צור ידע שלקראת פרוץ מלחמת העצמאות ובמהלכה, הפקירה ההנהגה הציונית בארץ¹²³ את יהודי מצרים לגורלם אף שהיו שם פוגרומים. קמחי הצביעה על כמה פעולות שנקטה ההנהגה הישראלית בתקופת המלחמה, המזכירות התנהלות דומה בפרשת "העסק הביש".¹²⁴ קמחי הדגישה שבתקופת מלחמת השחרור עלול היה לקרות יותר מ"עסק ביש" אחד, הדומה למה שהתרחש בשנת 1954.¹²⁵

¹¹⁷ אצ"מ KKL5/26042.

¹¹⁸ צמרת; ראיון עם ד"ר יוסף מרזוק.

¹¹⁹ אתר קק"ל.

¹²⁰ קמחי, עמ' 70.

¹²¹ שם, עמ' 325.

¹²² שם, עמ' 82, 304, 356, 420, 499.

¹²³ הביטוי "הפקרה" הוא לשונה של קמחי, עמ' 558.

¹²⁴ שם, עמ' 580-596.

¹²⁵ שם, עמ' 584.

ייתכן שצור חש צורך לכפר לפחות במשהו על ההפקרה שהפקירה ההנהגה הארץ-ישראלית את יהודי מצרים בזמן מלחמת העצמאות, ולכן השתדל לסייע למשפחות בכלל, ובעניין יער ההנצחה בפרט.

ב. יעקב צור היה שגריר ישראל בצרפת בשנת 1954, בזמן שנפלה המחתרת במצרים. בגלל קשריו מהעבר עם יהדות מצרים ניסה צור לסייע לאנשי המחתרת, וגייס שני עורכי דין צרפתיים שיגנו על הנאשמים. צור הרגיש מקורב לאסירי הפרשה ולקדושיה, ולכן סייע בנטיעת היער.¹²⁶

ב. הגורמים לעיכוב בנטיעת היער

(1) במכתבו של וייץ¹²⁷ מוזכר גורם טכני: בקק"ל חיכו שייאספו מספיק תרומות כדי לטעת עשרת אלפים עצים כדי שיהיה יער. גם כשסוכם שיינטע חורש ולא יער, חל עיכוב של שנים רבות.

(2) הגורם המופיע במסמכים הרשמיים הוא **גורם בטחוני**. הגורמים הביטחוניים נזכרו במכתבו של מנכ"ל משרד הביטחון, שתצלמו לעיל. נאמר בו: "בשל הקבלת תאריך הנטיעה עם פרסום 'הפרשה', סוכם על ידי ראש אמ"ן דאז על דחיית ביצוע הנטיעה בשל סיבות ביטחוניות".

במכתבים נוספים מטעם משרד הביטחון הודגש הצורך ש"הטקס יהיה קטן ביותר וצנוע ככל האפשר וכמובן ללא פרסומת שהיא".¹²⁸ במכתבו של מזכירו הצבאי של ראש הממשלה צוין שמשרד הביטחון מאשר את הטקס "בתנאי שלא יינתן כל פרסום גלוי לכך".¹²⁹ ביולי 1964 כתבה מרים טל ליעקב צור מהקק"ל מכתב ובו ביקשה הוראות ביחס לקיום הטקס משום ש"העניין הזה הוא גם עדין ביותר וגם מסובך ביותר".¹³⁰ לאלה יש לצרף פתק בכתב ידה של מרים טל לעכב את הטיפול עד שיעקב צור יקבל הוראות ממשרד החוץ.¹³¹

דיון בתקפות הגורם הביטחוני

מה היה טיבן של ה"סיבות הביטחוניות"? לדברי ד"ר מרזוק, הוא הוזהר על ידי אנשי הביטחון אזהרה חמורה שלא יפעל בגלוי ובפרהסיה לנטיעת היער, ולא יזכיר את שמות קדושי קהיר¹³² משום שלטענתם, נטיעת יער זיכרון עלולה להיות עילה למצרים לפתוח מחדש את המשפטים של

¹²⁶ צור, עמ' 99-103, 122-125.

¹²⁷ ראו הערה 90.

¹²⁸ שם.

¹²⁹ אצ"מ KKL5/28792.

¹³⁰ שם.

¹³¹ שם.

¹³² מרזוק, ראיון.

כל האסירים, ולתלות את כולם. הם טענו שאם צה"ל יערוך טקס הנצחה להרוגים, יבינו המצרים שכל חברי הרשת הם חיילי צה"ל ויתלו אותם. מרזוק דחה את הסיבות הביטחוניות הללו, משום שהמצרים ידעו כבר את כל הפרטים על כל אחד מאנשי הרשת, שהרי אברי אלעד, מפעילה של הרשת, בגד ומסר למצרים את כל הפרטים,¹³³ כך שלא היה צורך להסתיר מהמצרים דבר. לטענת מרזוק הנימוק הביטחוני "מגוחך", משום שב-1960 פנחס לבון, שהיה שר הביטחון בתקופת "עסק הביש", דיבר בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת על הנושא, השמות התפרסמו בעיתונות, ואיש לא השתיק אותו כפי שהשתיקו את מרזוק.¹³⁴ יחד עם זאת, בשל הרצון שנטיעת היער תתקדם, הסכים מרזוק לפשרה: ינטע יער שיקרא "יער על שם קדושי קהיר", ובבוא העת יוסיפו את שמות החללים.

יש ראיות נוספות המעמידות בספק את הטענה שהגורם הביטחוני (פתיחה מחודשת של המשפט ותליית כל המעורבים) היה הגורם האמיתי לדחיית נטיעת היער. היו דחיות, עיכובים והשתקות נוספות בעניינים הקשורים לאסירי "עסק הביש" וחלליה, גם כאשר לא היה אפשר לומר שהחשש מפתיחת המשפט מחדש מעכב. דוגמאות:

א. אי שחרור אסירי "עסק הביש" לאחר "מבצע קדש", למרות האפשרות הברורה לעשות זאת. ההסבר לעיכוב בשחרור נעוץ, כנראה, באפשרות שציין גולן: אסירי "עסק הביש" הופקרו במתכוון כדי למנוע את פתיחתה מחדש של פרשת "העסק הביש". הנושאים באחריות למפולת בקהיר רצו שהעניין לא יוזכר. הבולט שבהם היה משה דיין שהיה רמטכ"ל בתקופת "העסק הביש", והיה עדיין רמטכ"ל.¹³⁵

ב. באוגוסט 1962 השתחררו מאיר מיוחס ומאיר זעפרן לאחר שריצו את שבע שנות המאסר שנגזרו עליהם.¹³⁶ לדברי מרזוק,¹³⁷ הם רצו לעלות מיד לארץ, אלא שאיש "המוסד" עיכב אותם בפאריס. הוא אף הציע לרכוש להם בתים ומפעל בברזיל כדי שיוכלו להתחיל בחיים חדשים. השניים, שהיו ציוניים, ועל כך אף ישבו בכלא, לא הבינו מדוע אין מעוניינים שיגיעו לארץ. גם כשהגיעו ארצה, דבר בואם לא פורסם. שום עיתונאי לא הורשה לראיין אותם, ואסרו עליהם להתראיין.¹³⁸ מרזוק

¹³³ ראו בעמ' 8 והערות 33, 38-39.

¹³⁴ מרזוק, ראיון.

¹³⁵ גולן, עמ' 237.

¹³⁶ שם, עמ' 289.

¹³⁷ מרזוק, ראיון.

¹³⁸ גולן, עמ' 10.

משער שמישהו בדרג גבוה יכול היה לפעול באופן עקיב ושיטתי להסתיר ולהשתיק, וכנראה מדובר במשה דיין, גם אם פעל לא אישית אלא באמצעות שליחים.

ראיה אפשרית למעורבותו של דיין ב"עסק הביש", שגרמה לניסיונותיו להסתיר ולהשתיק, היא פרשת זיוף המסמכים באמ"ן בעניין "העסק הביש", שנחשפה ב-1960 בידי יוסי הראל, מפקד יחידה 131 לאחר "העסק הביש", ופרשת ההדחה לעדות שקר של אברהם זיידנברג (אברי אלעד) בידי מפקדיו בנצור וגיבלי לוועדת אולשן-דורי שחקרה את נפילת הרשת בקהיר.¹³⁹

עוד לפני שהתבררו הפרשיות הנ"ל, מינה דיין את גיבלי למח"ט "גולני", תפקיד קריטי במערך הלוחם. מינוי זה מעורר חשד שגיבלי זיף מסמכים כדי להגן על דיין. באוקטובר 2008, כחצי שנה לפני מותו, הודה גיבלי בגלוי בראיון עיתונאי שאכן הגן על דיין.¹⁴⁰ בראיון האשים את דיין במתן ההוראה להפעלת הרשת במצרים.¹⁴¹ אמנם אין לי כלים להעריך את אמינות עדותו של גיבלי, והתשובה לשאלה "מי נתן את ההוראה?" שנויה במחלוקת, אך גם אם דיין לא נתן את ההוראה, הראיות המצביעות על חלקו בהפעלת הרשת ובכישלונה, ומסבירות מדוע היה מעוניין להשתיק את כל המעורבים ב"עסק הביש", ולנקוט לשם כך בכל אמצעי שנדרש: עיכוב בשחרור אסירי "העסק הביש", עיכוב בואם לארץ של מיוחס וזעפרן והשתקתם, וגם עיכוב נטיעת היער.

ג. לאחר מלחמת ששת הימים (1967), ביזמת ראש המוסד, אלוף (מיל') מאיר עמית, התעקשה ישראל על שחרורם של ארבעת אסירי "עסק הביש" שנותרו כלואים בקהיר,¹⁴² כחלק מעסקת חילופי השבויים. המצרים סירבו, כך שהמשא ומתן לחילופי השבויים נמשך זמן ארוך.¹⁴³ דיין, שהיה שר הביטחון והיחיד ממעורבי "עסק הביש" שנשא בתפקיד ממלכתי, הודה שהיה מוכן לוותר עליהם ולבצע את חילופי השבויים בלעדיהם.¹⁴⁴ רק בפברואר 1968 שוחררו האסירים בשני תנאים: שהם ייסעו לאירופה ולא לארץ, ושדבר שחרורם לא יתפרסם בתקשורת.¹⁴⁵ גם לאחר שנאצר מת, נאסר על האסירים המשוחררים לדבר עם התקשורת עד מרץ 1975. ברור ש"דרג בכיר" ביקש להשתיק את סיפורם, אף שכבר לא הייתה לכך שום "סיבה ביטחונית".

¹³⁹ אשד, עמ' 196-200; הראל, עמ' 36-47; ינאי, עמ' 111-112.

¹⁴⁰ גאון, כתבה.

¹⁴¹ על פי גאון, גיבלי כתב דברים דומים בספר שעליו עבד ביחד עם העיתונאי אריה קרישק, אך בסופו של דבר החליט לזנוזו. דברים דומים בשמו של גיבלי אמר בועז אפלבוים, שגם איתו עבד גיבלי על כתיבת ספר.

¹⁴² רוברט דסה, ויקטור לוי, מרסל ניניו ופיליפ נתנסון.

¹⁴³ גולן, עמ' 337-352, מתאר באריכות את המשא ומתן ואת תהליך השחרור.

¹⁴⁴ שם, עמ' 340.

¹⁴⁵ שם.

ד. רק בא' באייר תשל"ז, 19 באפריל 1977, לאחר מאבק ממושך של ד"ר מרזוק, הובאו ארונותיהם של משה מרזוק ושמואל עזר לישראל. הם נקברו בו' באייר, 24 באפריל, בחלקת עולי הגרדום בבית הקברות הצבאי בהר הרצל.¹⁴⁶

אמנם המתים אינם יכולים לדבר, אך לעיכוב זה הייתה מטרה דומה לזו של יתר העיכובים וההשתקות: הימנעות מהעלאת "העסק הביש" לסדר היום הציבורי בישראל.

לסיכום הדיון בתקפות הגורם הביטחוני, נראה שאם היה כזה, משקלו היה שולי. הגורם המרכזי לעיכוב בנטיעת היער היה כנראה הרצון של דיין להסיר "העסק הביש" מתודעת הציבור.

2.3 טקס נטיעת החורשה

כאמור,¹⁴⁷ ביוני 1964 הגיע מכתב ממזכירו הצבאי של ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול להנהלת הקק"ל, המתיר לבצע את נטיעת היער, בתנאי שלא יינתן לכך פרסום גלוי,¹⁴⁸ בהתאם לדרישת משרד הביטחון לטקס "קטן ביותר וצנוע ככל האפשר".¹⁴⁹ הטקס היה אכן צנוע והשתתפו בו מאה איש בלבד,¹⁵⁰ שהגיעו על פי הזמנות, ולא ניתן לטקס שום פרסום בתקשורת. במכתבו הודיע המזכיר הצבאי להנהלה הראשית של קק"ל, שהגב' לילי קסטל מ"המוסד" נתבקשה לעמוד עימם בקשר לגבי קביעת פרטי ביצוע הטקס.

לא ברור מדוע נדרשה מעורבות של נציגת "המוסד" בארגון הטקס, שהרי קדושי קהיר הופעלו על ידי יחידה 131 של אמ"ן, שהייתה שייכת לצה"ל, ו"המוסד" לא היה מעורב בפעילותה לא בפיקוח ולא ביידוע, ובוודאי שלא בביצוע. ייתכן שהמוסדות הביטחוניים היו מעוניינים במעורבות "המוסד" כדי לוודא שהטקס לא יקבל פרסום, כחלק מההשתקה הכללית שליוותה את כל הנושא.¹⁵¹ נראה שזו הסיבה, שנציגת "המוסד" דרשה לעיין בנאומו של יושב ראש קק"ל יעקב צור

¹⁴⁶ שם, עמ' 10.

¹⁴⁷ ראו עמ' 20 והערה 115.

¹⁴⁸ אצ"מ KKL5/28792.

¹⁴⁹ ראו עמ' 20 והערה 113.

¹⁵⁰ מכתב מאליעזר שרף מהנהלת קק"ל לה. בלס מאשתאול מיום 8 באוקטובר 1964 – אצ"מ KKL5/28792. גם ד"ר

מרזוק סיפר שהמשפחות נדרשו לצמצם במספר האנשים שהורשו להזמין – מרזוק, ראיון.

¹⁵¹ כפי שכתבתי בעמ' 22-25.

בטקס.¹⁵² ייתכן שרצתה לוודא שלא ייאמרו במהלכו דברים שיהיו לא נוחים למי מהגורמים הרשמיים.

מיד לאחר מכן נקבע הטקס לכ"א בחשוון תשכ"ה, 27 באוקטובר 1964.¹⁵³ לאחר שנקבע המועד לטקס הנטיעה השקיעה קק"ל מאמץ מיוחד בארגונו, כפי שמלמדים המסמכים שקדמו לו.¹⁵⁴

• אנשי הקק"ל הזמינו "שלט יפה במיוחד"¹⁵⁵ ועליו ייחרטו המילים: "חורש לזכר קדושי קהיר אשר נפלו על משמרתם בשנת תשט"ו".¹⁵⁶

• המסמכים מתעדים את כל פרטי ההתארגנות לטקס: הזמנת רמקול, הזמנת שוטרים להכוונת התנועה, הזמנת אמבולנס וצוות עזרה ראשונה ממגן דוד, שלטי הכוונה לאזור הטקס, צלם, הסעות לאנשים החשובים שהשתתפו בטקס, כדוגמת רעיית הנשיא רחל ינאית בן-צבי, וכן לקרובי המשפחות.

להלן תוכנית הטקס.¹⁵⁷

¹⁵² מכתב מא' רשף מקק"ל ליו"ר קק"ל יעקב צור מיום 26 באוקטובר 1964 (יום לפני הטקס) – אצ"מ KKL5/28792.

¹⁵³ ראו נספח מס' 5 – ההזמנה לטקס.

¹⁵⁴ יש כ-15 מסמכים המתעדים את ההתארגנות לטקס, המצויים באצ"מ KKL5/28792.

¹⁵⁵ הציטוט מתוך מכתב שנשלח מאגף הארגון של קק"ל ב-24 בספטמבר 1964 – שם.

¹⁵⁶ בטקס הנטיעה ב-1964 לא נחרטו השמות של קדושי קהיר בגלל איסור מצד משרד הביטחון – ראו עמ' 23. את

תצלום השלט ראו בנספח מס' 6.

¹⁵⁷ אצ"מ KKL5/28792.

265 227
סגס הקדשה החורש
ל ז ב ר ק ר ז ט י ק ח י ר

יום ג', כ"א בחשוון תשנ"ח (27 באוקטובר 1994)

(א) פתיחת חקק ע"י מר יעקב צור, יושב-ראש מועצת המנהלים של

הקרן הקיימת לישראל

(ב) הדלקת הלפיד - הנוצק ע"י המשפחות השכולות

(ג) הסרה חלש מן השלש

(ד) נאום מר יעקב צור

(ה) נאום מר בנימין ספנון, יושב-ראש ארגון קולי מצרים

(ו) סגס ד ח י

(א) אמירת פרקי התלים

(ב) אל מלא רחמים

(ג) קדיש

(ז) הפילה הנזמקיה (ע"י הרב ד"ר י. נינשווק)

(ח) נסיעת שלושה נאים - הנוצק ע"י נציגי המשפחות השכולות

(ט) דברי סיום ע"י מר יעקב צור

- - -

המשתתפים בטקס היו בני המשפחות השכולות הקרובים ביותר: ממשפחת עזר הגיעו: אימו, אחותו ובן דודו של שמואל עזר; ממשפחת בינט הגיעו: אשתו גיין ובתו מישל, שהייתה אז בת 8; ממשפחת מרזוק הגיעו אימו רחל, אחיו יוסף ורעייתו, שתי דודות - סוניה והלן, והדוד דוד.¹⁵⁸

כן הגיעו רחל ינאית בן-צבי, רעיית נשיא המדינה, שרת החוץ גולדה מאיר, נציגת "המוסד" לילי קסטל,¹⁵⁹ נציגי משרד הביטחון ונציגי קק"ל בראשות היושב ראש יעקב צור, ובסך הכול כמאה איש.

¹⁵⁸ מרזוק, ראיון. ראו תצלום בנספח מס' 7.

לאחר הדלקת הלפיד בידי רחל ינאית בן-צבי ביחד עם נציגי המשפחות השכולות, והסרת הלוט מן השלט על ידי בני המשפחות השכולות, דיבר הנואם המרכזי בטקס, יושב ראש קק"ל יעקב צור.¹⁶⁰ בדבריו הדגיש את גודל קורבנם של קדושי קהיר, שכינה "הרוגי מלכות", ואת תרומת מעשיהם לביטחון מדינת ישראל.¹⁶¹ הוא השווה את מעשי גבורתם למרד היהודים נגד הרומאים לפני חורבן הבית השני, וקבע שיש לשמר את זכרם וללמד את מעשיהם לבני הדורות הבאים.

אחרי יעקב צור דיבר מר בנימין סטבון, יושב ראש ארגון עולי מצרים.¹⁶² בנאומו הספיד את שמואל עזר ואת ד"ר משה מרזוק, מתוך היכרות אישית עימם.

לאחר הנאומים התקיים טקס דתי ולאחריו טקס נטיעה: בני כל משפחה שכולה נטעו שלושה עצים. הנטיעה לוותה ב"תפילה לנוטע". שאר החורשה ניטעה בידי קק"ל מאוחר יותר.¹⁶³ שטחה של החורשה הוא כרבע דונם מתוך יער של כעשרת אלפים דונם.¹⁶⁴

בסיום הטקס דיבר שוב יעקב צור. הוא היפנה את הנוכחים בטקס למטוס ששלח חיל האוויר לטוס מעליהם לאות כבוד לקדושי קהיר. הוא העלה על נס את חשיבות הפעילות הציונית של קדושי קהיר, והביע תקווה שנטיעת חורשת הזיכרון והביקורים שייערכו בה, יאפשרו ללמוד ממעשיהם של קדושי קהיר. צור הדגיש את חשיבות החורשה כ"מקום שיאפשר להתייחד עם זכרם. כי הרי לא זכו לקבר ישראל".¹⁶⁵ יוסף מרזוק הדגיש שהטקס היה מכובד, אך לא קיבל שום פרסום תקשורתי.¹⁶⁶

¹⁵⁹ אצ"מ KKL5/28792.

¹⁶⁰ ליעקב צור היה עניין מיוחד בנושא קדושי קהיר והנצחתם, כפי שתיארתי בהרחבה לעיל, עמ' 21-22.

¹⁶¹ אצ"מ KKL5/28792, ג"מ/פ-1/2193. על העתק הנאום מופיע בכתב יד: "לא לפרסום". כיתוב זה הוא עוד הוכחה להקפדה על שמירת הסודיות בנושא יער קדושי קהיר. תיאור הטקס ובתוכו נאומו של יעקב צור – ראו נספח מס' 10. תמונות מהטקס ראו נספחים מס' 8 ו-9.

¹⁶² שם. ראו גם נספח מס' 10.

¹⁶³ מרזוק, ראיון.

¹⁶⁴ צורף, ראיון.

¹⁶⁵ מרזוק, ראיון. ד"ר משה מרזוק ושמואל עזר הובאו לקבר ישראל רק בשנת 1977.

¹⁶⁶ מרזוק, ראיון.

2.4 שינויים שחלו בשלטי הזיכרון בשנים שלאחר נטיעת החורשה

בשנת 1968, לאחר שארבעת אסירי "עסק הביש" הנותרים שוחררו מכלאם והגיעו לארץ, דרשו המשפחות לשנות את שלט הזיכרון בחורשה לציין במפורש את שמות קדושי קהיר.¹⁶⁷ דרישת המשפחות התקבלה, ואכן הוצבו בחורשה שלושה שלטים חדשים:¹⁶⁸

חורשת "קדושי קהיר"

לזכר

משה גיל ¹⁶⁹ מרזוק	ז' בטבת תרפ"ז-ח' בשבט תשט"ו 20.12.1926-31.1.1955
מאיר בינט	ז' בתמוז תרע"ז-כ"ו בכסלו תשט"ו 27.6.1917-21.12.1954
שמואל עזר	ו' חשוון תר"פ-ט' בשבט תשט"ו 9.11.1929-1.2.1955

מספר החורשה הוא 9178.

בלוח הזיכרון אירעה טעות ברישום תאריך עלייתם לגרדום של משה מרזוק ושמואל עזר: נרשם 1.2.55 במקום 31.1.55. לפי בקשתו של יוסף מרזוק תוקן התאריך.¹⁷⁰ בשלט ההנצחה לשמואל עזר לא בוצע תיקון, ומופיע שם תאריך עלייה לגרדום שגוי.¹⁷¹

לאחר 1977¹⁷² הציבה קק"ל שלט הנצחה חדש במקום, המספר את סיפורם של קדושי קהיר.

הערות ביחס לשלט ההנצחה:

(1) השלט מנוסח באופן מעורפל באמצעות שימוש בפעלים סבילים: "הוקמו במצרים תאים", "הופעלה הרשת", "אירעה תקלה", "נתפסו מרבית החברים", "נלכד סא"ל מאיר (מקס) בינט". אין מזכירים מי הקים את התאים, מי נתן את ההוראה להפעיל את הרשת, מדוע

¹⁶⁷ שם.

¹⁶⁸ ראו תמונות בנספחים מס' 11-12.

¹⁶⁹ כשהגיע ד"ר משה מרזוק לארץ בשנת 1952, רצה שכל פרטיו האישיים יהיו עבריים. לכן שינה את שמו ממוסא למשה וממרזוק לגיל. את ארץ מוצאו ביקש לכתוב כ"גושן" ולא כמצרים – מרזוק, ראיון.

¹⁷⁰ אצ"מ KKL5/52329. תצלום הממחיש את התיקון שבוצע בשלט ראו בנספח מס' 11.

¹⁷¹ ראו נספחים מס' 11-12.

¹⁷² ראו נספח מס' 13. לא כתוב תאריך על השלט, אבל בסופו כתוב ש"באפריל 1977 הועלו עצמותיהם ונטמנו בחלקת עולי הגרדום הבר הרצל בירושלים". ברור אפוא שהשלט נכתב והוצב לאחר שנת 1977.

אירעה התקלה, ו**כיצד** נתפסו חברי הרשת ונלכד בינט.¹⁷³ נוסח זה של השלט מתאים לכל ההתנהלות הנוגעת ל"עסק הביש", אשר מאפייניה הם התחמקות מנטילת אחריות והשתקה.

(2) גם הניסוחים בסוף השלט מעורפלים: "שוחררו ארבעת העצורים האחרונים", "הועלו עצמותיהם". כותבי השלט לא הזכירו, אף לא ברמז, את המאבק שהיה כרוך בשחרורם של ארבעת העצורים,¹⁷⁴ ואת מאבקו הארוך של ד"ר יוסף מרזוק להעלאת עצמותיהם של עולי הגרדום, שהסתיים רק בשנת 1977.¹⁷⁵

(3) יש גם אי-דיוקים בשלט:

א. נאמר בו שהרשת הופעלה "במטרה לביים קיומה של תנועת התנגדות לשלטון במצרים". בספרות בנושא אין מוזכר יעד כזה אלא רק: הצלת יהודי מצרים אם תהיה שוב מלחמה עם המצרים, לוחמה פסיכולוגית כנגד מצרים, ואיסוף מודיעין ביחס לכוונות האסטרטגיות של המצרים.

ב. בשלט כתוב שמאיר בינט התאבד "כדי לנצור סוד". לא ידוע איזה סוד נצ.¹⁷⁶

בדצמבר 2012 הוחלפו השלטים בחורשה לאחר שנוסחו בשיתוף פעולה הדוק עם בני משפחות החללים:¹⁷⁷

(1) בשלטים החדשים יש תיאור קצר של מעשיהם. תוקן תאריך העלייה לגרדום של שמואל עזר.¹⁷⁸

(2) אנשי קק"ל החליפו גם את השלט הכללי המספר את סיפורם של קדושי קהיר. שלט זה מתקן את הליקויים שציינתי ביחס לשלט המקורי:¹⁷⁹

¹⁷³ למרות שיודעים מי הקים את הרשת: אברהם דר בהוראת מרדכי בנצור, ראו עמ' 5. יודעים גם מדוע אירעה התקלה – בגלל האימונים הלא מקצועיים של אנשי הרשת, וכן יודעים כיצד נתפסו אנשי הרשת – בגלל הלשנה של אברי אלעד. ראו עמ' 8 הערות 33, 38-39. לכן כשאירעה התקלה לפיליפ נתנסון, הוא נעצר מיד מפני שאנשי הביטחון המצריים חיכו לו ליד הקולנוע, בעקבות ההלשנה.

¹⁷⁴ ראו בעמ' 22-25.

¹⁷⁵ מרזוק, ראיון.

¹⁷⁶ לעיל, עמ' 13.

¹⁷⁷ ראו בנספחים מס' 14-16.

¹⁷⁸ ראו לעיל עמ' 29.

¹⁷⁹ ראו לעיל ונספחים מס' 14-15.

השלט החדש מנוסח לא באופן מעורפל אלא ברור, ומציין מי הקים את תאי המחותרת ולשם מה; החלטת צמרת צה"ל להפעיל את התאים ביולי 1954, ולשם מה; הבגיידה של מפעיל הרשת שגרמה לנפילתה.

השלט החדש אינו מעורר רושם של ניסיון להתנערות מאחריות ולהשתקה, אלא מנציח באופן מכובד את זכרם של קדושי קהיר.

ביחס לעתיד, אין כוונה בקרן הקיימת לטעת עצים נוספים בחורשה,¹⁸⁰ אבל עקב ביקוש רב מצד הציבור יש כוונה להגדיל (מבחינת שטחי חנייה ושולחנות לשיבה) את החניון הנמצא בכניסה לחורשה. ביקורם של אנשים רבים בחניון ובחורשה עשוי לגרום לכך שציבור גדול יכיר את סיפורם של קדושי קהיר.

¹⁸⁰ צורף, ראיון.

פרק 3: חורשת "קדושי קהיר" כחלק מתרבות הזיכרון וההנצחה בישראל

3.1 זיכרון אישי וזיכרון קולקטיבי

עמיה ליבליך הראתה שבישראל יש תרבות של שכול וזיכרון יותר מבכל ארץ אחרת שהיא מכירה בעולם המערבי.¹⁸¹ היא הדגישה שהחברה הישראלית מתייחסת אל הנופלים בקרב כאל קורבנות החברה כולה (בשונה ממוות פרטי), ורואה בנופל אדם שהגן על כל אחד מן החברה וכאילו נפל במקום כל אחד ממנה.¹⁸²

במחקר מתייחסים למושג "זיכרון" בכמה אופנים. לדברי ליבליך זיכרון הוא "עניין פעיל מעין מעשה של יצירה מחדש".¹⁸³ אנו בונים את חווייתנו באמצעות סיפור על מה שאיננו. כך אנו יוצרים המשכיות ומשמעות לחיינו. לדעתה, מעבר הזמן מאפשר לגבש תמונה משמעותית יותר של מקומו של הנופל בחיינו ובחיי החברה כולה. כיוון שאנו בונים לעצמנו את הזיכרון, חשוב לא רק מה היה ומי היה, אלא גם מיהו המספר ומיהו הזוכר. מייזל סבור שהזיכרון מספק את המשכיות שבלעדיה אין זהות עצמית.¹⁸⁴ דונר מדגישה את השתנות הזיכרון.¹⁸⁵ לדעתה, כיוון שהזיכרון נישא על ידי קבוצות של אנשים חיים, הוא משתנה – הוא תלוי זמן ואנשים: לפעמים הוא נעלם ולפעמים מתפרץ, הוא רגיש לשימושים שונים ולמניפולציות.

החוקרים מבחינים בין זיכרון אישי של חבר או בן משפחה לבין זיכרון קולקטיבי.¹⁸⁶ זיכרון קולקטיבי הוא זיכרון לאומי של רעיון כללי שאינו נוצר באופן טבעי כמו זיכרון אישי, אלא צריך לייצרו במכוון. עזריהו מדגיש שהזיכרון הקולקטיבי חייב להיות מובדל ומנותק מהזיכרון האישי,¹⁸⁷ וטוען שהזיכרון הקולקטיבי הוא הזיכרון שאנשים **אינם** זוכרים באופן אישי.¹⁸⁸ הזיכרון האישי, לדעתו, מוגבל לזמן שבו האדם חי. לעומתו, הזיכרון הקולקטיבי עובר במסורת, נשאר קבוע ואינו תלוי זמן. לדעתו, הזיכרון הקולקטיבי חשוב כי הוא אבן יסוד בזהות הלאומית

¹⁸¹ ליבליך, עמ' 18.

¹⁸² שם, עמ' 20.

¹⁸³ שם, עמ' 22.

¹⁸⁴ מייזל, עמ' 7.

¹⁸⁵ דונר, עמ' 6.

¹⁸⁶ סיוון, הנצחה, עמ' 12; עזריהו, מקומה, עמ' 30-32.

¹⁸⁷ ראו המקורות בהערה הקודמת.

¹⁸⁸ עזריהו מדגים: חג הפסח נחוג אף שאיש מן החוגגים אינו זוכר אישית את יציאת מצרים. יציאת מצרים היא אפוא זיכרון קולקטיבי.

ובתחושת הגורל המשותף.¹⁸⁹ הוא אחד הגורמים המעצבים את תרבות האומה, וללא זיכרון קולקטיבי אין לעם זהות והמשכיות.

שמיר מגדירה זיכרון קולקטיבי כ"צירוף זיכרונות עבר מעובדים של קבוצות, המחבר את הפרטים לרצף משמעותי ויוצר מהם מהות חדשה המשותפת לחברה, והופכת אותה לקהילת זיכרון".¹⁹⁰ לדעתה, במסורת היהודית היה מקובל יותר זיכרון קולקטיבי של אירועים. בישראל המודרנית נוצר חידוש: זיכרון קולקטיבי של **יחידים** ומעשיהם. זיכרון היחידים הופך לחלק מהזיכרון הכללי.¹⁹¹

3.2 ההנצחה במדינת ישראל

א. הגדרת ההנצחה ומטרותיה במחקר

לפי ליבליך "הנצחה מבטאת בתוכה משאלה בלתי אפשרית – להפוך את בר החלוף לנצחי".¹⁹² לפי עזריהו, ההנצחה היא הפעולה החברתית האידיאולוגית והתרבותית, המחליטה אילו זיכרונות אישיים יהפכו לקולקטיביים,¹⁹³ כך שבהנצחה יש תערובת בין האישי והקולקטיבי.¹⁹⁴ ההנצחה מעצבת את הזיכרון הקולקטיבי בכך שהיא יוצרת מסורות הגורמות להמשכיות והמאפשרות לזיכרון הקולקטיבי להתקיים.¹⁹⁵ ההמשכיות פירושה שאנשים שאינם חיים או שלא היו בארץ כשנפלו החללים, זוכרים אותם באמצעות המסורות השונות שנוצרו, למשל טקסי זיכרון. ההנצחה מזכירה את שאיננו יכולים לזכור באופן אישי. לשיטתו, הנצחה היא פעולה הנעשית בהווה כדי שבעתיד יזכרו את העבר.¹⁹⁶ ההנצחה מסייעת לבניית זהותה החברתית-תרבותית של האומה בעתיד,¹⁹⁷ מפני שהזיכרון הקולקטיבי, היוצר את ההנצחה, מעצב תודעה משותפת של עם, ומחזק את הרגש הלאומי.¹⁹⁸ מייזל סבור שמטרת ההנצחה היא לעצב את הערכים שעל פיהם תראה

¹⁸⁹ עזריהו, מקומה, עמ' 135.

¹⁹⁰ שמיר, הנצחה, עמ' 9.

¹⁹¹ שם, עמ' 17.

¹⁹² ליבליך, עמ' 21.

¹⁹³ עזריהו, מקומה, עמ' 32.

¹⁹⁴ שם, עמ' 31.

¹⁹⁵ שם, עמ' 32; דונר, עמ' 6; שמיר, הנצחה, עמ' 9.

¹⁹⁶ ראו המקורות בהערה הקודמת.

¹⁹⁷ עזריהו, פולחני, עמ' 7.

¹⁹⁸ זרטל, עמ' 13-14.

חברת העתיד את עברה.¹⁹⁹ בהנצחה, בייחוד הממסדית, נטענים מסרים אידיאולוגיים המבססים את הקשר בין עברה של האומה לבין עתידה.

לדעת שמיר הנצחה היא "ציון אנשים ואירועים המפקיעים אותם מרשות הפרט ומעבירה אותם לרשות הרבים",²⁰⁰ ומציינת שבהנצחה בישראל משלבים בין הזיכרון הקולקטיבי ההיסטורי-המסורתי, לבין הנצחת חללי מערכות ישראל שהוא בעל אופי חילוני יותר.²⁰¹

שמיר וסיוון מציינים שתי מטרות להנצחה:²⁰²

1) מטרה אישית – ההנצחה היא אחד מהמנגנונים להתמודדות של האבל על האבדן. עיבוד האבל מסייע יותר לפרט, אך גם לחברה. סיוון מסביר שההנצחה משמשת את האבל בעיבוד האבדן בכך שפעולת ההנצחה מחייבת אותו לשתף פעולה עם אחרים.²⁰³ כשאותם אנשים מפגינים כלפיו אמפתיה והשתתפות באבל, האבל נעזר בהתמודדות על ידי התובנה שאינו בודד באבלו. לפיכך העיסוק בהנצחה עשוי לעזור לאָבל בהתאוששות.

בנוסף, מסייעת ההנצחה לאבל בהתמודדות, על פי סיוון ושמיר, בכך שהיא הופכת את הנופל מנופל אישי לנופל כללי – לקורבן האומה.²⁰⁴ ההנצחה מסייעת להתנתקות אישית מהנופל ולהשלמה עם מותו, מבלי לטשטש את זכרו, משום שהיא מעניקה לכלל משהו מדמותו של הנופל ומעבירה את זכרו למעגל רחב יותר של אנשים.

2) מטרה לאומית – המנציחים, בעיקר אם ההנצחה ממסדית, מנצלים את ההנצחה להעברת מסרים אידיאולוגיים ולחינוך לערכים רצויים.²⁰⁵ ההכרה של העם בתרומתו של הנופל מסייעת בהבניית הזיכרון הקולקטיבי בכך שהיא הופכת את הנופלים לדמויות להזדהות.

נורה רואה את תפקידה של ההנצחה ביצירת "מחוזות זיכרון".²⁰⁶ המושג "מחוז זיכרון", שטבע נורה עצמו,²⁰⁷ מייצג את אופני ההנצחה השונים שנוקטים אנשים כדי "לעצור את הזמן, להשעות

¹⁹⁹ מייזל, עמ' 7-10.

²⁰⁰ שמיר, סוכני, עמ' 77.

²⁰¹ שמיר, הנצחה, עמ' 9.

²⁰² שם, עמ' 10; סיוון, הנצחה, עמ' 8; סיוון, דור, עמ' 127-128.

²⁰³ סיוון, דור, עמ' 127.

²⁰⁴ שם; שמיר, הנצחה, עמ' 10.

²⁰⁵ שמיר, סוכני, עמ' 77.

²⁰⁶ נורה, עמ' 5.

²⁰⁷ שם.

את עבודת השכחה [...] להעניק למוות חיי אלמוות".²⁰⁸ מכיוון שיש סכנת שכחה ואין זיכרון ספונטני – יוצרים אנשים במכוון "מחוזות זיכרון".

"מחוז הזיכרון" מבטא את הזיקה ההדדית שבין הזיכרון הקולקטיבי להיסטוריה, שכן הזיכרון הקולקטיבי עצמו אינו מתקיים בדיוק כפי שהתרחשו הדברים בהיסטוריה.

ב. דפוסי ההנצחה וסוכני הזיכרון במדינת ישראל

דפוסי ההנצחה בישראל שמזכירים החוקרים הם מגוונים, ומשתנים מתקופה לתקופה. יש דרכים קבועות להנצחה ובהן: מצבות על הקברים; טקסי זיכרון; הקמת בתי "יד לבנים"; מתן שמות למקומות (רחובות, יישובים, קיבוצים, ספריות, מוסדות חינוך, מבני ציבור, מחנות צבא, גני זיכרון) ולאנשים על שם נופלים.²⁰⁹

שמיר מדגישה במיוחד הנצחה באמצעות אנדרטאות.²¹⁰ לטענתה, זוהי הדרך המרכזית להנצחת נופלים בישראל, בייחוד כשמדובר בקבוצת נופלים. בארץ הציבו אנדרטאות עוד לפני קום המדינה, בהשפעת הקמת אנדרטאות באירופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה.²¹¹

ליבליך מוסיפה את היצירה התרבותית הענפה של ספרות, דרמה וקולנוע, העוסקת בזיכרון ובשכול, ומהווה אף היא דפוס זיכרון.²¹²

סיוון מוסיף עוד דפוסי הנצחה:²¹³

1. אלמנטים יהודיים כמו הכנסת ספר תורה לבית כנסת, או קריאת בית כנסת על שם הנופל, וכן מתן שם לילד על שם הנופל.

2. מפעלי זיכרון, כמו מלגות או תחרויות ספורט על שם הנופל.

3. נטיעת יער או חורשת זיכרון.

²⁰⁸ שם, עמ' 16.

²⁰⁹ שמיר, סוכני, עמ' 77.

²¹⁰ שמיר, הנצחה, עמ' 9-10.

²¹¹ שם.

²¹² ליבליך, עמ' 18.

²¹³ סיוון, דור, עמ' 144-149.

4. חוברות וספרי זיכרון פרטיים. ביחס אליהם סבור סיוון שהם דפוס הנצחה ייחודי שהתפתח בישראל.²¹⁴ סוג הנצחה זה מבטא לדעתו²¹⁵ ולדעת ליבליך²¹⁶ את מגמת המעבר מהנצחה קולקטיבית לאישית, שהתפתחה בישראל לאורך השנים.

לעומתם טוען עזריהו,²¹⁷ שלמרות שההנצחה עברה הפרטה, הזיכרון ממשיך להיות קולקטיבי, והקולקטיביות אף מתחזקת.²¹⁸ הוא מסכים שההנצחה משתנה עם הזמן.²¹⁹ עם קום המדינה נחשבה הנצחה באמצעות אנדרטה כמעט קוד מחייב; אחר כך התפתח דפוס ההנצחה של ספרי זיכרון ותמונות; אחר כך נוצרו הסרטים, וכיום נוסף דפוס ההנצחה של אתרי האינטרנט. דפוסי ההנצחה משלבים בין מרכיבים יהודיים למרכיבים שנלקחו מעמים זרים.²²⁰ למרות זאת, תרבות ההנצחה והזיכרון היא הישג בולט של התרבות הישראלית החדשה.

שמיר מציינת שבהנצחה בישראל, בניגוד לאירופה, אין הגזמה בהאדרת המלחמה והנופלים. לדעתה, ייתכן שהמידתיות נשמרת בעקבות השואה.²²¹

ההנצחה נעשית באמצעות "סוכני זיכרון", שהם הגורמים המגוונים העוסקים בהנצחה:²²²

- 1) גורמים פרטיים – משפחות הנופלים וחבריהם.
  - 2) גורמים קבוצתיים – קיבוצים, מושבים ויישובים, המנציחים נופלים מבני המקום.
  - 3) גורמים ממלכתיים – ממסדים רשמיים.
- בפועל, הסוכנים החברתיים השונים פועלים פעמים רבות בשיתוף פעולה ביצירת ההנצחה.

²¹⁴ סיוון, הנצחה, עמ' 8.

²¹⁵ שם, עמ' 12-13.

²¹⁶ ליבליך, עמ' 27.

²¹⁷ עזריהו, מקומה, 31-32.

²¹⁸ לדברי עזריהו, רבים מאזרחי המדינה בשנות החמישים לא כיבדו את יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל בדי באייר, וכיום כמעט כולם מכבדים אותו – שם.

²¹⁹ שם, עמ' 38.

²²⁰ שם, עמ' 36-37.

²²¹ שמיר, הנצחה, עמ' 21.

²²² שם, עמ' 20.

ג. הנצחה באמצעות נטיעת יער או חורשה בישראל²²³

לפי תידור באומל, חורשות הנצחה הן דפוס זיכרון היונק משורשים שאינם יהודים.²²⁴ המקור לדפוס זיכרון זה הוא באירופה. כשהתפתחה בה הגישה החילונית, השתנה גם היחס אל המוות, ממקור לענווה וחרטה, לרצון להדגיש את ההרמוניה של הנפש עם הטבע. בגרמניה ובצרפת שלאחר העולם הראשונה הוקמו "חורשות גיבורים" רבות להנצחת הנופלים כדי להביע את הרעיון שהנופלים הם חלק מהטבע.

לרבים מהנופלים במלחמה לא היה קבר, ולכן נטעו חורשות, ולכל עץ הוצמד שם של נופל – מתן כבוד אישי לכל נופל בניגוד לאנדרטה שבה ההנצחה היא קולקטיבית. דפוס ההנצחה באמצעות חורשות היה מוכר בארץ עוד לפני קום המדינה, בייחוד ליהודים ששירתו במלחמת העולם הראשונה ואחר כך עלו לישראל.

לפי תידור באומל וסיוון, רק לאחר מלחמת העצמאות התרחבה התופעה של נטיעת חורשות כדרך להנציח נופלים, אולי בגלל התאמתה לאתוס הציוני שהאדיר את ערכי גאולת הקרקע והעבודה החקלאית.²²⁵ נטיעת חורשת הזיכרון השתלבה עם הקמת החורשות ונטיעת העצים בידי קק"ל. עם זאת, דפוס ההנצחה של נטיעת חורשות היה בולט ביחס לקורבנות השואה יותר מאשר ביחס לחללי מערכות ישראל, שלגביהם דפוס ההנצחה הממלכתי המקובל היה הקמת אנדרטה.

3.3 חורשת "קדושי קהיר" כ"מחוז זיכרון"

חורשת "קדושי קהיר" היא דוגמה לדפוס הנצחה שאמנם היה מקובל במדינת ישראל בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, אך היה נפוץ פחות מאנדרטה.²²⁶ הסיבה האידיאולוגית הערכית לבחירת משפחת מרזוק בהנצחה דווקא באמצעות נטיעת חורשה הייתה רצונה להדגיש ששורשיהם של קדושי קהיר היו בארץ ישראל.²²⁷ זו סיבה יהודית שאינה קשורה לסיבות שגרמו לנוצרים לטעת באירופה יערות הנצחה.²²⁸

²²³ לנושא זה אני מייחדת סעיף נפרד משום שעבודתי עוסקת בדפוס הנצחה זה.

²²⁴ תידור באומל, עמ' 35.

²²⁵ שם; סיוון, דור, עמ' 144.

²²⁶ ראו לעיל דברי שמיר וסיוון בעמ' 35.

²²⁷ ראו לעיל עמ' 15.

²²⁸ ראו לעיל.

מבחינת סוכני הזיכרון, חורשת "קדושי קהיר" היא דוגמה לשיתוף פעולה בין גורמים פרטיים וממלכתיים: היזמה לנטיעת החורשה באה ממשפחת מרזוק ששיתפה בה את בני יתר המשפחות.²²⁹ את ההחלטה על נטיעת החורשה קיבלה "הוועדה הציבורית להנצחת קדושי קהיר"²³⁰ בשנת 1955. הוועדה, שהיא סוכנת הנצחה ממלכתית, העבירה את ההחלטה לביצוע לקק"ל, שאף היא סוכנת הנצחה ממלכתית. קק"ל אמנם הסכימה לבצע מיידית את נטיעת החורשה, אולם משרד הביטחון עיכב אותה במשך כתשע שנים.²³¹ במהלך תקופה זו פנתה משפחת מרזוק לגורמים ממלכתיים שונים כדי שיסייעו בזירוז נטיעת החורשה, והם אכן סייעו.²³² קק"ל נטעה את החורשה ב-1964, בטקס שנכחו בו רק כמאה איש, אך הוא היה מוקפד ומרשים.²³³

בטקס נאם פעמיים יושב ראש קק"ל, יעקב צור. הוא כרך בנאומו את פעילותם של קדושי קהיר עם מרד היהודים נגד הרומאים בתקופת הבית השני.²³⁴ כך שילב את פעילותם בתוך ההיסטוריה היהודית, והפך את זיכרון קדושי קהיר מזיכרון אישי של בני המשפחות בלבד לזיכרון קולקטיבי, שאינו תלוי זמן והוא חלק מהזהות הלאומית.²³⁵ בנוסף הביע צור תקווה שחורשת הזיכרון והביקורים שייערכו בו יאפשרו ללמוד ממעשיהם של המונצחים. צור היה אפוא הגורם הממסדי המנצל את ההנצחה להעברת מסרים אידיאולוגיים ולחינוך לערכים, כדברי שמיר וסיוון.²³⁶

כיוון שנטיעת חורשת "קדושי קהיר" בוצעה במשולב על ידי סוכני זיכרון פרטיים וממסדיים נראה שהגשימה את שתי מטרות ההנצחה כפי שניסחו שמיר וסיוון.²³⁷

בחורשה הוצבו שלטי זיכרון שהשתנו במהלך השנים: השלט הראשון שהוצב בעת נטיעת החורשה ב-1964 היה כללי: "חורש לזכר קדושי קהיר אשר נפלו על משמרתם בשנת תשט"ו".²³⁸ אפשר אך בקושי לראות בו ממלא תפקיד של הנצחה, משום שכמעט אינו אומר דבר. ב-1968 הוצבו בחורשה שלטים חדשים עם שמותיהם ותאריכי לידתם ועלייתם לגרדום של קדושי קהיר.²³⁹ שלטים אלו אמנם הוסיפו מידע על הנופלים, אך לא תרמו מידע מספק על פועלם. השלט הראשון שמספר את

²²⁹ ראו לעיל, עמ' 15.

²³⁰ ראו לעיל, עמ' 16.

²³¹ ראו לעיל, עמ' 22-25.

²³² בייחוד רחל ינאית בן-צבי. ראו לעיל, עמ' 18-21.

²³³ ראו לעיל, עמ' 25-28.

²³⁴ ראו לעיל עמ' 28.

²³⁵ כפי שכתבו עזריהו ושמיר – ראו לעיל, עמ' 32-33.

²³⁶ ראו לעיל, עמ' 34.

²³⁷ שם.

²³⁸ ראו לעיל עמ' 26. השלט נוסח כך בעקבות דרישת גורמי הביטחון - ראו לעיל, עמ' 22-25.

²³⁹ ראו לעיל, עמ' 29.

סיפורם של קדושי קהיר הוצב בחורשה לאחר 1977.²⁴⁰ הלשון בשלט הייתה מעורפלת ולא מדויקת אך ניכר בו רצון מצד קק"ל לתרום להנצחת קדושי קהיר. בדצמבר 2012 הציבו בחורשה שלט חדש.²⁴¹ הוא נוסח בשיתוף פעולה של בני המשפחות ואנשי הקק"ל (סוכני הנצחה אישיים וממלכתיים), והפך את החורשה ל"מחוז זיכרון"²⁴² אמתני, שכן הוא מנציח את קדושי קהיר ופועלם באופן הגון ומכובד.

²⁴⁰ ראו לעיל, עמ' 29-30.

²⁴¹ ראו לעיל עמ' 30.

²⁴² ראו לעיל עמ' 34-35 - הגדרת המושג "מחוז זיכרון".

סיכום

חורשת "קדושי קהיר" ניטעה בכ"א בחשוון תשכ"ה, 27 באוקטובר 1964 ביער עמינדב בהרי ירושלים להנצחת של קדושי קהיר – סא"ל ד"ר משה מרזוק הי"ד, סא"ל שמואל עזר הי"ד וסא"ל מאיר (מקס) בינט הי"ד – רק כעשור לאחר מותם, ובחלוף תשע שנות מאמצים מורכבים.

בעת הטקס הוצב בחורשה שלט הנצחה כללי אשר כמעט שאינו מלמד דבר על קדושי קהיר, ואפילו שמותיהם אינם מוזכרים בו. במשך השנים חלו שינויים בשלטים. לאחר 1977 הציבה קק"ל בחורשה שלט הנצחה המספר את סיפורם של קדושי קהיר, אך לשונו הייתה מעורפלת ומטייחת. רק לאחרונה, בדצמבר 2012, החליפו אנשי הקק"ל את השלטים בחורשה בשלטים החדשים, ביזמת בני משפחות קדושי קהיר והנהלת הקרן להנצחתם, ותיקנו את כל הליקויים: השלטים כתובים בנוסח ברור, ושוב אינם יוצרים רושם של ניסיון להתנערות מאחריות ולהשתקה, אלא מנציחים באופן מכובד את זכרם של קדושי קהיר. השלטים החדשים מאפשרים לחורשת "קדושי קהיר" למלא טוב יותר את תפקידה כ"מחוז זיכרון".

חורשת "קדושי קהיר" משתלבת בתרבות הזיכרון וההנצחה הקיימת במדינת ישראל. היא ניטעה על ידי סוכני זיכרון פרטיים וממלכתיים במשותף. שלטי הזיכרון בה, בייחוד החדשים מדצמבר 2012, משלימים את מפעל ההנצחה שלקדושי קהיר על פי דרכי ההנצחה המקובלות במדינת ישראל ולשביעות רצון המשפחות.

נטיעת חורשת הנצחה, פעולה שגרתית עבור הקק"ל, משקפת במקרה זה את המאפיינים של התנהלות הממסד הישראלי בפרשת "העסק הביש": השתקה, התנערות מאחריות, דחיות ועיכובים. בה בעת יש בה ללמד על כוחו של היחיד במאבקו למען עניינים החשובים בעיניו. עוד מלמדת ההתחקות על הסיפור שמאחורי "חורשת קדושי קהיר" כי החלוקה ל"טובים" ו"רעים" היא שטחית, שקרית ומטעה, וכי "טובים" מטיפוסים מגוונים יש גם בממסד, בכל ממסד. מתברר אפוא כי גם כשנקטת דרך הנצחה מקובלת – במקרה הנדון נטיעת חורשה – חלק מן המשמעות שבהנצחה טמון ברובד הסמוי, היינו במניע לבחירת אופן ההנצחה הזה דווקא ובתהליך שהוביל למימוש.

בקשתו הצנועה של משה מרזוק הי"ד לטעת עץ אחד על שמו בארץ ישראל הייתה לפרשה טעונה ומורכבת משבאה משפחתו לממשה, בין השאר מפני שבעקבות תלייתו במצרים עם חברו שמואל עזר הופקעו במידה מסוימת מזיכרוןם הפרטי של בני המשפחה והיו לגיבורים לאומיים. רק באופן

הזה אפשר, כמדומני, להסביר את מערכת המכשולים והקשיים שהערימה מערכת הביטחון על דרכם של בני המשפחות ואנשי הקרן הקיימת לישראל.

נספח 1: מכתב מיוסף וייץ מהקק"ל לרחל ינאית בן-צבי ביחס ליער קדושי קהיר, אצ"מ

.KKL5/26042

לכבוד
הגב' רחל בן-צבי
רעות הנשיא,
י. ר. ש. ל. י. מ.

ג. נ. ג.

הנדון: יער קדושי קהיר.

בהתאם לבקשתך, בדרתי את הפרטים בקשר ליער הנ"ל.
עד כה קבלנו תרומות לנטיעת 2,500 עצים.

מאחר ויער מונה 10,000 עצים חיבינו עם קביעת המקום
אנו מבינים את דאגתה של האם השכילה, ולכן החלטנו לנטוע
את העצים בשנת השי"ח ב"יער הגיבורים" הנמצא ע"י המוסטבים
אורה ועמידוב. הישר יקרה "הולדת קדושי קהיר", לפי
הכרזת הועדה הצבורית שהוקמה לשם בצוע התרומה.

בכבוד רב,

יוסף וייץ.
אגף הקרקעות ופתוחן.

10.12.62, אצ"מ KKL5/28792.

יער קדושי קהיר

1. קדושי קהיר הם חרוגי המלכות במצרים, אשר נידונו למוות ע"י ממשלת נאצר בעונן "ריגול לטובת ישראל". ואלה שמוחיהם של קדושים אלה: -
 ד"ר משה מרזוק   מקם בנם   שמואל בכור עזאר
 משה כרמונה.
 בתחילה שנת 1955 הוכרו על "מיפען" יער קדושי קהיר. ע"י ועדה ציבורית שבראשה עמדו ה"ה:
 שבתאי לוי, השופט ע. ידיד הלוי, יעקב ויסמן, פ.ט. בנסעיד,
 אשר בכור שימריה, השופט י. אזולאי ועוד.
 (מכתב הועד הארצי מיום 10.6.57).
 2. עד החלתה 1956 נאספו 2437 עצים, 2436.40 ל"י.
 3. החילה רצו למעט את היער ביער הקדושים, אך לאחר מכן הגיעו לידי מסקנה כי יער הגיבורים הוא המקום הרצוי. (מכתב הלשכה הראשית לועד הארצי, הוראת מר ויץ מיום 30.5.57).
 4. בארץ חיים האם של הד"ר מרזוק ז"ל וכן אחיו, האם, גב' רחל פרזום. (כתובת: עין חיים ע"י חיפה, בלוק מס' 1 דירה מס' 15) והאם, שהיה אז קצין בצה"ל, פנו לרעים הנשיא, גב' רחל בן-צבי, ביום 7.5.57. המכתב המקורי והעקיים נמצאים בחיק. הם בקשו להפריץ את הנטיעה. מזכירת הגב' רחל בן-צבי פנתה מצדה ללשכה הראשית (26.5.57) בטענה כי הקרן הקיימת נהגה במקרה זה באופן שגרה.
 5. במכתבו מיום 16.6.57 חזרה מר יוסף ויץ למעט את העצים בשנ"ח השי"ח ב"יער הגיבורים" הנמצא ע"י המושבים אורה ועמינדב. בתור "הורש קדושי קהיר".
 6. היחה התכתבות עם המשפחה (מרזוק) ועם ההאחדות עולי מצרים באביב 1969, על פרטי הטקס, וכן עם רמ"ן מל"ק שני, קצינה המטפלת במשפחות השכולות.
 7. משרד הבטחון, ביום 8.9.1959, כתב כלהלן למר יחיאל אמיחי בלשכה הראשית: -
 " אין לנו התנגדות עקרונית לנטיעת חורשה לזכרם של קדושי קהיר, אולם אנו מבקשים לערוך טקס קטן ביוחר וצנוע ככל האפשר וכמובן ללא פרסומת שהיא. אנא אשרר כי אכן כן ייעשה".
 8. ב-17.9.1959 הועבר המיפול לועד הארצי ע"י הלשכה הראשית.
 9. ב-29.5.60 פנתה רמ"ן מ. שני למר אמיחי, בטענה כי לא נעשה מאומה לנטיעת העצים ע"ש קדושי קהיר, תוך הדגשה כי רעים הנשיא מעונינה אישית בענין זה. במכתב שני, מיום 25.7.60, היא החלוננה על הזנתה בענין זה. מר אמיחי מצדו כתב לועד הארצי, והועד הארצי בקש (11.8.60) מאת ר"ם מילקה שני לבוא בדברים מר מר תן-ציון לקביעת התאריך המדויק של הטקס.
 10. אין אחרי זה כל התכתבות בענין זה. כנראה שהטקס לא בוצע, ככתוב ב-29.11.62 בהסבר משרד הבטחון בנדון, בגלל הקבלת התאריך הנטיעה עם פרסום ה"פרשת".

10.12.1962

(שייך ל...
 כק"ל ע"י מינהל ארץ
 30.7.64

יער קדושי קהיר

א. נ.

ועדה צבורית החליטה להקים מזכרת-נצה לקדושי קהיר

ד"ר משה מרזוק	מקס בנט
שמואל בכור עזאר	משה קרמונה

ע"י נטיעת יער על שמם בשטח "יער הקדושים".

קרבות אלה של משפט הדמים בקהיר חוליה נוספת הם בשרשרת האחרונה של מעוני עמנו אשר מסרו את נפשם על קידוש השם. העם והארץ.

בנכר ובשבי שמרו אמונים לציון ולתחייתה עד נשימתם האחרונה, ובתולדות ישראל ינון לנצח שמם.

בשטח "יער הקדושים" אשר ביטע בהרי ירושלים לזכר חללי השואה יינטע היער לזכר חללי קהיר, ובצירוף החיים של מדינת ישראל תהיה צרורה נשמתם.

אנו פונים אל כב' בבקשתנו לתת את ידו למפעל כבוד וזכרון זה ולהמציא את תרומתו הנדיבה לנטיעת עצים ביער קדושי קהיר.

ניסן תשס"ז

בכבוד רב,

— עמנואל ידיד-הלוי, יו"ר — יעקב וייסמן, גזבר

נשיאות הוועדה

מר שבתאי לוי — נשיא כבוד ✓
 השופט עמנואל ידיד-הלוי — יו"ר ✓
 מר יעקב וייסמן — גזבר ✓
 מליקס טובי בנסיעד — מזכיר 0

חברי הוועדה

השר בכור ש. שיטריט ✓
 השופט יעקב אולאי ✓
 מר אליהו אלישר ✓
 " מאיר ארנוב ✓
 " הרצל ברבר ✓
 " אבא חושי ✓
 " מרדכי ט. חסון ✓
 " אליהו טוביהו 0
 " אברהם כלסון ✓
 " חיים לבנון ✓
 ד"ר אונסטו לוי ✓
 מר שלמה נח ✓
 " יעקב ניצני ✓
 " דוד ס. טון ✓
 " יצחק קריב. ✓

1 עץ — 1 ל"י

100 עצים — 100 ל"י

הורשה 1000 עצים — 1000 ל"י

מחלקת טא אולא מיליק

לכבוד
הגב' רחל בן צבי
רעים נשיא המדינה
ירושלים

גברת מאד נכבדה,

זכור בוודאי גם לכבודה כי, לרגל הקסיבות המדיניות
שבאן נפל בני היקר ד"ר משה מרזוק ז"ל לפני כשנתיים במצרים
למען מולדתנו היקרה, תחלם לנמוק בארץ יקר על שמו ולזכרו.
עקב החלטה זו תובאו תרומות מכל מנחה הארץ וגם אני
נחתי את תרומתי הצנועה לשם כך.
עברו מאז שנתיים ולצערי הגדול עלי לקבוע כי אין כל
סימנים אשר יעידו על הגשמת יוזמה זו.
אין אורך לעמוד יותר מדי על החשיבות המוסרית וההיסטורית
הגם הערך של צעד זה בעד ארצנו ובעיקר בעד הדורות הבאים. ברם
חנאי קודם הוא שהתוכנית תוצא לפועל עוד בזמן ולא כעבור שנים
כשהאודע המרגי עלול להשכח.
אומיף גם כי כל איחוד נוסף יבצור ממני, בגלל גילי,
אם האפשרות להשתתף במקס מכאיב זה.
לכן, חושבני כי מוחל לי, כאמ שכולה של אחי מבורי ישראל,
להיות נוכחה בנסייעת היקר בשם בני אשר אהב את מולדתנו לאין גבול.
תבצע למעשה בקשתו האחרונה מאחר שכבר נודע לו שלא
יזכה לעלות ארצה ולהשתתף בבנייתה.
משום כך, פונה אני לכבודיך בכל לשון של בקשה לעשות
את הירוש כדי שהתוכנית האמורה תוגשם בהקדם.

באיתולי חג שמח

רחל מרזוק
בלוק מס' 1, דירה מס' 15
עין חיים
ח' מ' ה.

חיפה, באפריל 1967.

קרן קימת לישראל

א.נ. – ג.נ.

הנד מוזמן/מוזמנת להשתתף בטקס הקדשת

חורשת קדושי קהיר

אשר נפלו על משמרתם בשנת תשט"ו

הטקס ייערך ביום ג', כ"א בחשוון תשכ"ה
(27 באוקטובר 1964) בשעה 3 אחה"צ, ע"י מושב עמינדב.

תחבורה תצא מירושלים. הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל
בשעה 2 אחה"צ

מתל-אביב מלשכת התיירות של הקרן הקימת לישראל, רחוב הירקון 96
בשעה 1-15 אחה"צ.

מיפגש למכוניות פרטיות בהר הרצל ע"י ירושלים, בין שעה 2-30 אחה"צ
לבין 2-45 אחה"צ.

הואיל נא להשיב על גבי הגלויה המצורפת, עד יום 22-10-64.

נספח 6 : שלט ההנצחה שהוצב בטקס בשנת 1964. שמות קדושי קהיר חסרים. ארכיון ד"ר יוסף

מרזוק.

נספח 7 : בני משפחות מרזוק, עזר ובינט בטקס. ארכיון ד"ר יוסף מרזוק.

הקטן הקדשת החורשה לזכר קדושי קהיר

יעקב צור, יו"ר מועצת הסנהלים של הקרן הקיימת

הנני מתכבד לטחוח את הטקס שלט נטיעת היער על שם הרוגי מלכות במצורים.

אבקש מאח הגברת רחל בן-צבי להדליק את הלפיד. (מרת רחל ינאיה בן-צבי עושה זאת)

אבקש עתה מבני המספחות להסיר את הלוח (נקשה)

הקצבה אותרת: חורש לזכר קדושת קהיר אשר נפלו על משמרתם, השט"ו

- - -

ידידי היקרים,

הזדמן לי לעתים קרובות לשבח ראש בטקסים המוקדשים לזכרם של יחידים או קהילות, שתרמו הרבה ואשר ייזכרו מעתה ביערות הקרן הקיימת. בעולם אינני זוכר טקס שיהא בו ערך סמלי גדול כל כך, משמעות לאומית גדולה כל כך. מאשר בטקס הזה. יער זה ישא שם של הרוגי מלכות. הרוגי מלכות זה מושג העובר כחוט השני בכל דור ודור של ההיסטוריה שלנו עקובת הדמים, במשך כל הדרך נחנו אנשים את חיייהם והקריבו חיייהם על מזבח האומה. אין יקר מאלה שנפלו על משמרתם בארץ קדושה ועונית, אשר נחנו חיייהם למען נהיה אנהנו חופשיים ובטוחים בארץ הזאת. הם נפלו כאלמונים, הם שרתו את עמם עשרות שנים והגיעו לקרבן האחרון מבלי שמי שהוא יזכיר שמותיהם. ~~זו הייתה~~ הפרשה הגדולה ביותר, האדירה ביותר, בתולדות עמנו/ שקרבן זה מזכיר לנו, אני מדבר על ההתקוממות של קהילות אפריקה הצפונית וקירנאיקה בהחילת המלחמה היהודים ברומאים, בהחילת ההתקוממות הגדולה לפני יורבן ביה שני. אז התקוממו כדי לשמור על הקשר עם ירושלים, כדי לשמור על

זכותם להתקומת נגד רומי, נגד מעניהם.

משהו מאותה גדולה יש בפרשה הזאת של קדושי קהיר, בפרשה הנעלמת אשר בה נחנו חיייהם אותם שלושה גיבורים; גבורה רבה הייתה שם.

משלוש עדות בישראל באו: ספרדי אחד, קראי אחד, אשכנזי אחד. יחד לקחו חלק במלחמה ובקרב, זכרם אנו מכבדים היום. יחד זכו לכתר של הרוגי מלכות. יהי רצון ויהא קרבנם אות, אוח לאוחו קרבן שבעקבותיו ראויים אנו, ראוי העם היהודי שיהגשם חזון התקומה והאחדות. הם נפלו בגבולות ישראל, אבל מבוצרים אצלנו עשרות אלפים מאותה יהדות מצרים המפוארת, הם יושבים עמנו בעקבותם של אותם גיבורים באו ארצה, למן קריח שמונה ועד אילת יושבים הם עמנו. אנו רואים בכל חיי הארץ את סימניהם. אין אדם יודע כאשר הוא עושה היסטוריה. אין בני עמו יודעים כאשר מי שהוא עושה היסטוריה. ידענו רק את הכאב ידענו רק את היסורים, את תדאגה. בפרספקטיבה קרובה ידענו את תדאגה כאשר נשפטו אלה, ידענו כאב כאשר עלו לגרדום - אך עתה אב לבנו, בן לבנו יספרו על גבורתם. הדורות הבאים יבואו ויספרו על מטשה שלושה חיילים אשר במטשיהם

כאן, בהרים הקרחים הללו, מבצע ירק מביין הסלעים; כאן העמוד מצבה צנועה
זן עכשיו, עשויה אבן ירושלמית, בדורות שבאים יבואו ויראו עצים זקמים
קומתם, דורות יתעכבו כאן, יזכרו את פרשת האחים שנחננו חייהם למען החיה
וחשגשג מדינת ישראל.

דברי מר בנימין סטבון, יושב-ראש ארגון עולי מצרים:

חורי הקדושים, קהל נכבדו

הרשו נא לי ביום זה להעלות מספר קווים לזכרם של קדושינו - ד"ר משה
מרזוק ושני האחרים.

שמואל (סמי) היה חניכי וידידי. עבדנו במחלקת אחת. היה זה גאון
צעיר. הוא נולד ב-1929, בשנת 1947 קבל את הציון הגבוה ביותר של
כל מחזורי-הבגרות. ב-1952 היה חבר מהנדס, בגיל 24 היה מרצה למתמטיקה.
הוא רצה להמשיך ללמוד את מדעי הפיסיקה, וקיווה לעלות לישראל ולפעול במדינת
היהודים, מסביבו הייתה תמידה אורה נעימה ומושכת. במסגרת ההנועה היה מדבר
רק עברית. הוא סילא את עבודתו במסירות ובנאמנות ללא גבול, בכל המשמרות
שתמילן עלינו הוא הצטיין. גדולתו לא הייתה רק במדע. הוא היה גם מצייר
ומטפל. הוא עשה זאת בשעות הפנאי אך ברמה גבוהה. נשארו ציורים וגם פסלים
יפים. ביצירתו האמנותית בימא את נפשו.

ד"ר מרזוק נולד ב-1926, היה אישיות ידועה, גם כאדם וגם כרופא. הוא
היה עוזר לכל אדם נזקק. הוא היה יהודי וציוני נאמן ומסור. ההנצחה שמעניקים
כאן לו ולהבריו היא לעולם ועד. אחרי ביצוע מעשה גבורה לא נשכה אותו ואת
אבריו. מקומו עם יתר הגיבורים הקדושים אשר לא זכו לראות את החגשמות הלומם
בארץ. יאה שמם ברוך לנצח, והשם ינקום דמם. נזכור נא את משה בן אליהו.
אח ברוך בן בכור ואת שמואל (סמי) בן.....

דברי סיום של מר יעקב צור

אני רוצה להודות לכל אלה אשר נתנו יד לנטיעת, ולכל אלה אשר באו להשתתף
עמנו - לבני המשפחות, לחושבי ישראל, אני רואה כאן אנשים שהיו תודים
ולעמים שנים בשליחות מסוכנת בקרב יהדות מצרים. מעלינו מס עכשיו מטום של חיל
האוויר הישראלי, שנשלח הנה לאות כבוד לטקס הזה. כשמעתי עכשיו את הדברים הקצרים
שהעלו את זכרם של שלושת הגיבורים, העליתי בזכרוני את הימים ההם, כאשר הצעירים
הללו בהדרים מטוהרים ובסוהפים, פעלו שנים לפני קום המדינה. הצעירים הללו
פעלו באוהה מצרים ששקעה כל כולה בחיי העולם הזה; באוהה קהילה יהודית
במיוחד חיו צאלם את חיי העולם הזה בלבד. אז החגבשה קבוצת צעירים רבים
מהם עתה בארץ. קבוצה זו הייתה מוקדשת למחשבה ציונית ולמעשה ציונית. לא הייתה שום
מוינה בעולם שהאורה הייתה בה כה רחוקה מפריתת הציונות כמו אוהה מצרים.
אוהה קהיר, אוהה אלכסנדריה, ואלה הצליחו לא רק לקלום את התורה הציונית אלא

להפוך חורה למעשה; ולא רק להגשים ציונות אלא להגשימה בדמם ובמוחם.
חבריהם היקרים אשר על שמם ניטע היער הזה הם כסמל לאותה יהדות, לאותו דור
של מגשימים אשר לא נרתעו מכל קרבן. הם ומעשיהם הם באות לחקוה לנו.
ואוח לגבי עתידו של העם היהודי בימי מאבקו שיעוד נכון לנו. וטוב שהיה
לנו כאן בארץ מקום שאפשר להתחייב עם זכרם. כי הרי לא נבו לקבר ישראל.
אחרי הפילה נטיעה שקורא הרב דייר ישראל ויינשמוק. ואחרי
נטיעה עצים מטליח בידי נציגי המשפחות השכולות. ננעל הטקס.

נספח 11 : התיקון בתאריך העלייה לגרדום בשלט לזכרו של משה מרזוק שבוצע לבקשת ד"ר יוסף מרזוק. אצל שמואל עזאר לא בוצע תיקון עד דצמבר 2012.

כתובית ללוח הקק"ל

קרן קיימת לישראל

חורשת קדושי קהיר

לזכר שלושת הרוגי המלכות

באביב 1951 הקים קצין מיוחדת המודיעין 131 שתי חוליות של צעירים יהודים בקהיר ובאלכסנדריה כדי שיסייעו לצה"ל בשעת מלחמה. חלקם הגיעו ארצה ועברו הכשרה מודיעינית חובבנית.

ביולי 1954 הוחלט בצמרת צה"ל להפעילם לאלתר בפעולות חבלה כדי למנוע את יציאת הבריטים ממצרים. קצין צה"ל שבא להפעילם כגד בהם ובשולחיו, הסגירם לידי המצרים, וגרם ללכידת לוחם מודיעין ישראלי בכיר שפעל אז במצרים בלא זיקה לשתי החוליות, סא"ל מאיר (מקס) בינט. כולם נחקרו באכזריות ונדונו במשפט ראווה שהחל ב-11 בדצמבר 1954. כעבור עשרה ימים שם בינט קץ לחייו. ב-1959 הובאו עצמותיו ארצה והוא נקבר בהר הרצל.

מפקדי שתי החוליות, שמואל עזר באלכסנדריה ומשה מרזוק בקהיר, נדונו למוות בתלייה והועלו לגרדום ב-31 בינואר 1955. שאר החברים נדונו לתקופות מאסר שונות עם עבודות פרך. ארבעת האסירים האחרונים הגיעו ארצה ב-1968.

ארונותיהם של עזר ומרזוק הגיעו ארצה רק באביב 1977 ונטמנו בחלקת עולי הגרדום במרומי הר הרצל.

ביבליוגרפיה

- אילן = נחם אילן (עורך), קהילות ישראל במזרח במאות ה-19 וה-20, כרך מצרים, ירושלים 2008.
- אצ"מ = הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.
- אשד = חגי אשד, מי נתן את ההוראה, ירושלים 1979.
- אפלבאום = בועז אפלבאום, ראיון לירון לונדון ולמרדכי קירשנבאום בערוץ 10 ב-11 באוקטובר 2008. http://www.youtube.com/watch?v=vUXUwQTI_8w
- אתר קק"ל = אתר קק"ל, יושבי ראש קק"ל לדורותיהם - [http://www.kkl.org.il/?catid=%7B7C4A2440-9E19-408C-B0BB-383E63D1B45A%7D#{8C46C535-3A8D-4A6A-AE7E-2C81DED5284B}](http://www.kkl.org.il/?catid=%7B7C4A2440-9E19-408C-B0BB-383E63D1B45A%7D#{8C46C535-3A8D-4A6A-AE7E-2C81DED5284B)
- גאון = בועז גאון, Nrg מעריב, 8/6/08, "גיבלי על 'עסק הביש': דיין נתן את ההוראה". <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/796/168.html>
- גולן = אביעזר גולן, מבצע סוזנה, ירושלים 1976.
- ג"מ = גנזך המדינה, ירושלים.
- דונר = בתיה דונר, מפה של זיכרון מרחב ההנצחה לזכרו של יצחק רבין, תל אביב 1996.
- הראל = איסר הראל, אנטומיה של בגידה, ירושלים 1980.
- ובר = שאול ובר, המרגל שהושכח, תל אביב 2012.
- זרטל = עידית זרטל, האומה והמוות, תל אביב 2002.
- ינאי = נתן ינאי, משברים פוליטיים בישראל, ירושלים 1982.
- ליבליך = עמיה ליבליך, "זיכרון שכול וזמן", הנצחה וזיכרון בין הפרטי ללאומי, בעריכת ורדה יערי ומשה אורן, תל אביב 2002, עמ' 18-28.
- מייזל = מתיתיהו מייזל, "מבוא וכמה הערות על הנצחה", דפוסים של הנצחה בעריכת אילנה שמיר ומתיתיהו מייזל, תל אביב 2000, עמ' 7-10.

מרזוק = יוסף מרזוק, ראיון מיום 21/3/12.

נורה = פייר נורה, "בין זיכרון להיסטוריה – על הבעיה של המקום", זמנים 45 (1993), עמ' 5-20.

סיון, הנצחה = עמנואל סיון, "הנצחה וזיכרון", בין הפרטי ללאומי, בעריכת ורדה יערי ומשה אורן, תל אביב 2002, עמ' 6-18.

סיון, דור = עמנואל סיון, דור תש"ח מיתוס דיוקן וזיכרון, תל אביב 1991.

עזריהו, מקומה = מעוז עזריהו, "מקומה של תרבות הזיכרון בעיצוב תרבות קולקטיבית", בין הפרטי ללאומי, בעריכת ורדה יערי ומשה אורן, תל אביב 2002, עמ' 30-40.

עזריהו, פולחני = מעוז עזריהו, פולחני מדינה, באר שבע 1995.

צור = יעקב צור, יומן פאריס, תל אביב 1968.

צורף = חנוך צורף, מנהל אזור ההר בקק"ל, ראיון מיום 21/3/13.

צמרת = ניצה צמרת, ראיון עם ד"ר יוסף מרזוק, מבט מל"מ: כתב עת לענייני מודיעין ובטחון מבית המרכז למורשת המודיעין / (המרכז למורשת המודיעין) גיליון 15, פברואר 1997,

[http://www.intelligence.org.il/KotarPort.aspx?KotarSearchText=%D7%99%D7%](http://www.intelligence.org.il/KotarPort.aspx?KotarSearchText=%D7%99%D7%95%D7%A1%D7%A3%20%D7%9E%D7%A8%D7%96%D7%95%D7%A7)

[.95%D7%A1%D7%A3%20%D7%9E%D7%A8%D7%96%D7%95%D7%A7](http://www.intelligence.org.il/KotarPort.aspx?KotarSearchText=%D7%99%D7%95%D7%A1%D7%A3%20%D7%9E%D7%A8%D7%96%D7%95%D7%A7)

קמחי = רות קמחי, ציונות בצל הפירמידות, תל אביב 2009.

שמיר, הנצחה = אילנה שמיר, הנצחה וזיכרון, דרכה של החברה הישראלית בעיצוב נופי הזיכרון, תל אביב 1997.

שמיר, סוכני = אילנה שמיר, "סוכני הנצחה בתרבות הזיכרון הישראלית", דפוסים של הנצחה, בעריכת אילנה שמיר ומתיתיהו מייזל, תל אביב 2000, עמ' 76-87.

תידור באומל = יהודית תידור באומל, "לזיכרון עולם הנצחת הפרט והקהילה", זיכרון סמוי וזיכרון גלוי - תודעת השואה במדינת ישראל, בעריכת יגאל רפל, 1998, עמ' 19-43.